

Sławomir Weremiuk

Polska wobec Rosji w latach 1992–2014. Od zależności postimperialnych do trudnych relacji. Analiza wybranych aspektów

*Aktywność służb specjalnych Federacji Rosyjskiej
w Polsce jest „niezmiernie wysoka” i ta sytuacja
trwa już od kilkunastu lat.*

Szef ABW Dariusz Łuczak, PAP, 8 listopada 2014 r.

1. Wprowadzenie

Pucz Giennadija Janajewa, a następnie umowa białowieska z 1991 r. położyły kres istnieniu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich¹, ogromnego imperium, które w swej istocie było kontynuacją kilkusetletniego kierowanego przez Moskwę imperium rosyjskiego².

Choć od 1992 r. trwa demontaż rosyjskiej strefy wpływów w Europie Środkowej i Wschodniej³, to w dalszym ciągu podstawą myślenia na Kremlu o polityce zagranicznej wobec sąsiadów jest koncepcja, według której nie powinno się tam zdarzyć nic, o czym Rosja by nie wiedziała, ani nic, na co Rosja się nie zgadza⁴. Od wielu wieków sternicy moskiewscy⁵ usurpują sobie prawo do odgrywania pierwszoplanowej roli w teatrze światowym, a szczególnie na jego europejskiej scenie. Strategicznym celem polityki Rosji było, jest i będzie utrzymanie mocarstwowej roli.

Polityka zagraniczna Rosji posiada swoją specyfikę, tj. dysonans między deklarowanymi przez Moskwę interesami a faktycznie realizowanymi, Kreml nie urzeczywistnia głoszonych poglądów, realizuje natomiast te, które nie są prezentowane⁶. Może to wynikać z tradycji mongolskiej, gdzie słowo nic nie znaczyło⁷. Jak zauważył A. Cohen z Americans Heritage Foundation, rosyjskie działania polityczne cechują zwykle tajemność, gradualizm oraz pozorny braku sensu⁸.

¹ ZSRR rozpadł się nie na skutek wojny, a w wyniku próby reformy, która miała przywrócić mu efektywność, ale w istocie doprowadziła do jego demontażu, zob. A. Nowak, *Putin. Źródła imperialnej agresji*, Warszawa 2014, s. 41; A.J. Motyl, *Imperial Ends. The Decay, Collapse, and Revival of Empires*, Nowy Jork 2001, s. 81; D. Boyd, *Ekspansja Kremla. Historia podbijania świata*, Warszawa 2014, s. 335–344.

² M. Heller, *Historia imperium rosyjskiego*, Warszawa 2002, s. 300–357.

³ Inne określenie to „dekonstrukcja” rosyjskiej dominacji, zob. K. Pełczyńska-Nałęcz, *Dokąd sięgają granice Zachodu? Rosyjsko-polskie konflikty strategiczne 1990–2010*, Warszawa 2010, s. 8.

⁴ E. Lucas, *Podstęp. O szpiegach, kłamstwach i o tym, jak Rosja kiwa Zachód*, Warszawa 2014, s. 107.

⁵ J. Ćwiek-Karpowicz, *Rosyjska elita władzy centralnej w latach 2000–2008*, t. 3, Warszawa 2011, s. 294–309.

⁶ I. Topolski, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw Europy Wschodniej*, Lublin 2013, s. 320.

⁷ Por. ciekawą analizę, w której autor wymienia dwa czynniki pomocne w zrozumieniu dzisiejszej Rosji: równoległe istnienie rzeczywistości normatywnej i realnej („szarej”) oraz obecność w rosyjskiej rzeczywistości zjawisk, instytucji i urzędów pozbawionych imion własnych, a określanych nazwami niemającymi odzwierciedlenia w rzeczywistości. Rosja to kraj nieustającego kłamstwa, zob. J. Afanasjew, *Groźna Rosja*, Warszawa 2005, s. 1, 5.

⁸ E. Lucas, *Nowa zimna wojna. Jak Kreml zagraża Rosji i Zachodowi*, Poznań 2008, s. 233.

Zdaniem autora artykułu mechanizmy zależności Polski od Rosji po rozpadzie imperium sowieckiego ewoluowały od sterowania formalnego przez nieformalną penetrację do wpływu zewnętrznego. Po katastrofie smoleńskiej można był zaobserwować zintensyfikowanie formalnych kontaktów dwustronnych we wszystkich sferach, przerwane w momencie wybuchu konfliktu na Ukrainie.

Można więc założyć, że do momentu wejścia Polski do NATO relacje były oparte głównie na nieformalnych mechanizmach penetracyjnych oraz formalnych zależnościach gospodarczych, a po przejęciu władzy przez Władimira Putina zaczynają kształtować się nowe stosunki, których specyfiką jest asymetria, a które określa się jako trudne⁹.

Polskie elity i społeczeństwo odrzuciły w 1989 r. radziecką dominację i wybrały prozachodnią drogę rozwoju, wyrażając tym samym zgodę na penetrację polityczną, ekonomiczną, kulturową oraz militarną Zachodu.

Gdzie tkwi istota polsko-rosyjskich relacji? Czy są one wyłącznie rezultatem historycznych uwarunkowań, czy też realnych sprzeczności interesów? Po pierwsze naiwnością jest sądzić, że po upadku ZSRR więzy zależności Polski od Rosji zostały przerwane. Po drugie Polska jest przedmiotem, a Rosja podmiotem gry politycznej – w rozumieniu obiektu zainteresowania prowadzonych przez Federację Rosyjską działań. W stosunkach pomiędzy Polską a Rosją mamy do więc czynienia z asymetrią relacji¹⁰.

Inspiracją do napisania artykułu jest niewątpliwie sytuacja za wschodnią granicą Polski – konflikt rosyjsko-ukraiński wpływający bezpośrednio na bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne Polski a także zauważalny brak opracowań naukowych analizujących mechanizmy zależności państw byłego bloku wschodniego od Rosji¹¹.

Celem niniejszego opracowania jest analiza polsko-rosyjskich relacji. Jednocześnie zostały określone cele szczegółowe, niezbędne do przedstawienia istoty problemu. Do najważniejszych należy zaliczyć: próbę analizy wybranych aspektów kontaktów polsko-rosyjskich w poszczególnych sferach i fazach oraz przedstawienie specyfiki tych stosunków. Nie jest to całościowa analiza relacji przede wszystkim ze względu na brak dostępu do archiwów. Autor postarał się przyjrzeć kilku kwestiom, które uznał za najważniejsze dla zrozumienia, jak bardzo są skomplikowane polsko-rosyjskie relacje, które ze względu na swoją specyfikę nie przypominają żadnych innych. Ich wyjątkowość ujawniła się tuż po katastrofie smoleńskiej¹².

Zamiarem autora artykułu jest więc poszukiwanie odpowiedzi na zasadnicze pytanie – jaka była specyfika relacji polsko-rosyjskich po 1992 r.? Wśród pytań szczegó-

⁹ 25-lecie relacji niepodległej Polski i Rosji można przedstawić przez pryzmat kwestii trudnych, gdyż właśnie sprawy sporne stanowiły najważniejsze obszary wzajemnych stosunków, zob. K. Pełczyńska-Nałęcz, *Dokąd sięgają granice Zachodu?...*, s. 35–37. Termin „trudne” funkcjonuje w literaturze od momentu powstania w 2002 r. polsko-rosyjskiej Grupy do Spraw Trudnych, a następnie reaktywowania jej w 2008 r. jako Komisji.

¹⁰ Pojęcie „asymetrii” jest coraz częściej wykorzystywane w pracach o charakterze naukowym i publicystycznym usiłujących uchwycić specyfikę i charakter współczesnych stosunków. Asymetria relacji w opracowaniu jest rozumiana przede wszystkim jako asymetria możliwości, tzn. ze nierównowaga potencjału państw oraz sposób postrzegania Polski przez Rosję powoduje, że Polska ma niewielkie możliwości kreowania polityki wobec Moskwy, a jej strategia polityczna wobec Rosji jest w zasadzie jedynie odpowiedzią na strategię polityczną Rosji wobec Polski, zob. M. Sabat, *Stosunki polsko-rosyjskie. Rozbieżność interesów strategicznych*, w: *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej. Wybrane aspekty stosunków z Polską, Ukrainą i Białorusią*, L. Zyblikiewicz, M. Czajkowski, P. Bajor (red.), Kraków 2010, s. 120.

¹¹ Istnieje wiele opracowań i analiz dotyczących badanego problemu, lecz dopiero konflikt rosyjsko-ukraiński zwykifikował przydatność większości z nich, pokazując wiele niedostatków w wyjaśnianiu polsko-rosyjskich relacji.

¹² G. Cimek, M. Franz, K. Szydywar-Grabowska, *Współczesne stosunki polsko-rosyjskie. Wybrane problemy*, Toruń 2012, s. 9.

łowych można wymienić następujące: w jaki sposób Rosja wpływała na procesy wewnętrzne oraz na politykę zagraniczną państwa polskiego, jakich instrumentów, metod, narzędzi, i środków używała oraz jakie były skutki rosyjskich działań w Polsce, a także czy miały one wpływ na bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne Rzeczypospolitej?

Należy podkreślić, że polityka Rosji wobec Polski stanowi kontynuację polityki Kremla wynikającej z uwarunkowań historycznych. Relacje polsko-rosyjskie po rozpadzie ZSRR były dynamiczne i zmienne w porównaniu z czasami zimnej wojny. Ewolowały od zależności postimperialnych do relacji trudnych o charakterze asymetrycznym.

Stosunki polsko-rosyjskie były i są trudne. Ich specyfika wynika przede wszystkim z sytuacji geostrategicznej, niezmiennych celów Rosji i sprzeczności interesów strategicznych, ale również z przynależności Polski do struktur zachodnich. W interesie Rosji leży utrzymanie wpływów w Polsce przy wykorzystaniu kombinacji instrumentów politycznych, ekonomicznych, militarnych, społeczno-kulturowych i innych, będących w dyspozycji mocarstwa¹³. Wzrost potęgi Rosji może zagrozić Polsce i Europie Środkowej.

Literatura przedmiotu jest dość obszerna, trudno jednak wskazać pozycje kompleksowo przedstawiające działania Rosji wobec Polski. Przeważają opracowania bądź ogólnie charakteryzujące badany problem, bądź też wycinkowo. W niniejszym artykule sięgnięto do *Raportów z działalności ABW w latach 2009–2014*. Zawiera on specyficzne ujęcie badawcze problemu przez pokazanie zjawisk i procesów dotychczas rzadko przedstawianych w ten sposób¹⁴. Autor proponuje analizę relacji polsko-rosyjskich w dwóch fazach: postimperialnej (1992–1999) oraz trudnych relacji (2004–2014) oraz w czterech sferach – politycznej, gospodarczej, militarnej oraz społeczno-kulturowej, ze szczególnym uwzględnieniem ewolucji mechanizmów, która pozwoli uchwycić dynamikę wzajemnych stosunków oraz specyfikę powiązań¹⁵.

2. Stosunki polsko-rosyjskie

Każde państwo kieruje się własnymi interesami¹⁶. Na polu międzynarodowej konfrontacji interesy można podzielić na cztery grupy: związane z przetrwaniem (dążenie do zachowania ciągłości swego istnienia i zachowania swojej państwowości); żywotne (związane z normalnym funkcjonowaniem państwa, tj. państwo, jego struktury i cała infrastruktura działa tak, aby obywatele mogli normalnie funkcjonować); ważne (przede wszystkim związane z rozwojem gospodarczym, ekonomicznym, podnoszeniem poziomu życia, pozyskiwaniem nowych zasobów bądź dostępu do nich, na przykład zasobów naturalnych przez podbój sąsiedniego, bogatego w nie terytorium) oraz peryferyjne (związane z realizacją potrzeb wyższego rzędu, np. współpraca kulturalna). Dla zapewnienia realizacji celów państwa i w obronie własnych interesów rządy mają do dyspozycji środki (narzędzia) z czterech grup: dyplomatyczne, ekonomiczne, informacyjne oraz siła militarna¹⁷.

¹³ J. Winniecki, *Instrumenty polityki zagranicznej państwa*, „Studia Nauk Politycznych” 1975, nr 2, s. 73–74.

¹⁴ R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, Wrocław 2013, s. 345–351.

¹⁵ W ujęciu historycznym istniały trzy formy stosunków polsko-rosyjskich: walka zbrojna, rywalizacja oraz współpraca, zob. analizę systemów stosunków międzyludzkich w: M. Sulek, *Trzy działy prakseologii*, „Rocznik Naukowy” 2008, z. 1–2, s. 51–70.

¹⁶ Z.J. Pietraś, *Interesy narodowe a wspólne interesy ludzkości*, w: *Interesy narodowe a współistnienie państw*, Z.J. Pietraś, M. Pietraś (red.), Warszawa–Lublin 1989, s. 9–28.

¹⁷ M. Fiszer, *Rozsądna obawa przed wojną*, „Angora” 2015, nr 14 (1294), s. 16–17.

Wśród mechanizmów wiążących środowisko polityczne z państwem można wyróżnić trzy zasadnicze: państwo reaguje na stan stosunków międzynarodowych¹⁸, państwo podlega wpływowi ze strony transnarodowych uczestników stosunków międzynarodowych oraz państwo podlega naciskowi wywieranemu przez innych uczestników stosunków politycznych, działających wewnątrz państwa lub w sferze stosunków międzynarodowych oraz przez reprezentujące ich organizacje¹⁹.

W niniejszym opracowaniu problem uwarunkowań historycznych kształtowania się mechanizmów zależności Polski od Rosji został jedynie zasygnalizowany. Z pewnością należałoby je przeanalizować w trzech okresach: rozszerzania się wpływów rosyjskich do XVIII wieku, zaboru rosyjskiego oraz dominacji radzieckiej, ale ze względu na ramy objętościowe artykułu przedmiotem analizy będzie jedynie okres dominacji radzieckiej²⁰.

W okresie dominacji radzieckiej (1944–1991) stosunki pomiędzy ZSRR a PRL układały się na zasadach zależności od Rosji. Głęboką penetrację polskiego systemu umożliwiły działania zbrojne (II wojna światowa) oraz pozostanie żołnierzy Armii Radzieckiej na terytorium Polski. Nastąpiło narzucenie wzorców ideologicznych, sposobu urzędowania państwa, a także ulokowanie agentury na wszystkich poziomach.

Pomiędzy ZSRR a PRL zachodziły procesy penetracji, których wyróżnikiem był „przesunięty regulator”. Struktury penetrujące przeniknęły na terytorium Polski, do jej systemu państwowego. Penetracja odbywała się przy wykorzystaniu struktur penetrujących, poprzez działania bezpośrednie, pośrednie, formalne i nieformalne. Procesy radzieckiej penetracji były zależne od zmian wewnątrz ZSRR i w jego otoczeniu międzynarodowym oraz zmian w Polsce. Ich kierunki miały wpływ na zakres i głębokość penetracji. Państwa spenetrowane w różnym stopniu były podatne na sterowanie przez penetratora, dlatego też procesy penetracji miały w poszczególnych państwach swoją specyfikę, zależną od użytych metod, ich skuteczności oraz zachowania się systemu penetrowanego (np. „tradycji ulegania”).

W Polsce po roku 1989 miały miejsce procesy transformacji relacji polsko-rosyjskich – od powiązań instytucjonalnych, formalnych i nieformalnych do nieformalnych procesów sterowniczych oraz wpływu zewnętrznego. Nastąpiła dezintegracja struktur penetrujących, a cofnięcie się regulatora spowodowało spłylenie penetracji formalnej, instytucjonalnej²¹.

Można przypuszczać, że ewolucyjną transformację systemów spenetrowanych umożliwiła aktywna adaptacja penetratora do środowiska międzynarodowego. Warunkiem wstępnym transformacji była uprzednia depenetracja tych systemów. Wycofanie się penetratora z polityki imperialnej w Europie Środkowo-Wschodniej nastąpiło przede wszystkim ze względów pragmatycznych i racjonalnych, zarówno pod wpływem czynników zewnętrznych, jak i wewnętrznych, obiektywnych i subiektywnych²².

¹⁸ Z.J. Pietraś, *Koncepcje adaptacji politycznej*, w: *Mechanizmy adaptacji politycznej państwa*, Z.J. Pietraś, A. Dumala (red.), Lublin 1990, s. 139.

¹⁹ Szczegółowo zob. Z.J. Pietraś, *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*, Lublin 1986, s. 101–113.

²⁰ O rosyjskim myśleniu imperialnym zob. P. Rojek, *Przekleństwo imperium. Źródła rosyjskiego zachowania*, Kraków 2014, s. 7 i nast.

²¹ O kontrolowanym przełomie zob. R. Terlecki, *Polska w niewoli 1945–1989. Historia sowieckiej kolonii*, Kraków 2015, s. 449–460.

²² S. Weremiuk, *Penetracja ZSRR w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1991. Cybernetyczny model penetracji*, Lublin 2004, s. 348 (niepublikowana rozprawa doktorska).

Dezynstytucjonalizacja procesu radzieckiej penetracji w sferze przekształceń struktur penetrujących dokonała się przez „demontaż” struktur władzy i nadzoru, a przede wszystkim partii komunistycznych, oraz likwidację struktur zależności imperialnej (Układ Warszawski – UW, Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej – RWPG). Struktury wpływu natomiast uległy jedynie modernizacji, nastąpiło też „cofnięcie regulatora” do granic terytorialnych Rosji.

Kremłowski sternicy podjęli decyzję o transformacji powiązań, mając pełną świadomość, że mogą one zostać „przerwane” i zastąpione nowymi. Więzy ideologiczne zniknęły wraz z odrzuceniem doktryny i rozwiązaniem partii komunistycznych. Pomimo faktycznego rozkładu RWPG, przecięcie więzów ekonomicznych okazało się trudne, fatalne w skutkach, a czasem nawet niemożliwe. Podobnie było w przypadku zależności polityczno-militarnych. Co prawda wojska radzieckie wycofały się, ale pozostały służby, które były zabezpieczeniem ich stacjonowania. Najbardziej trwałe okazały się więzy polityczne. Nie ulega wątpliwości, że Rosjanie pozostawili po sobie sieć agenturalną, działalność wywiadowcza jest bowiem prowadzona niezależnie od zmian w polityce międzynarodowej z równą intensywnością. Zanik więzi formalnych był połączony z jednoczesnym tworzeniem się więzi nieformalnych²³.

Wydarzenia lat 90. XX w. zdają się potwierdzać tezę, że skutkiem dezynstytucjonalizacji procesu radzieckiej penetracji było przejście od militarnej, politycznej, ekonomicznej oraz ideologicznej kontroli za pomocą formalnych i władczych mechanizmów penetracji do formalnej zależności ekonomicznej i kontroli agenturalnej opartej na pośrednich i nieformalnych mechanizmach wpływu oraz „starych” kontaktach towarzyskich.

2.1. Relacje w sferze politycznej

Każde państwo posiada dwie najważniejsze sfery suwerenności – politykę zagraniczną i bezpieczeństwo wewnętrzne. O suwerenności decydują zatem rezultaty działań dyplomacji i służb specjalnych. Celem działań Rosji jest penetracja dwóch sfer – dyplomatycznej i rządowej przez wpływanie na podejmowanie decyzji ważnych z punktu widzenia interesów Kremla²⁴.

Wpływ Rosji na polską politykę zagraniczną

Z rosyjskiego punktu widzenia kraje Europy dzielą się na kilka odrębnych kategorii (mocarstwa, kraje członkowskie NATO i (lub) UE, dawni satelici ZSRR, dawne republiki ZSRR, kraje osiedlenia licznej mniejszości rosyjskiej, kraje tranzytowe, sąsiedzi bezpośredni itd.), choć niektóre z państw należą do kilku kategorii jednocześnie. Najważniejszym wyróżnikiem jest mocarstwowa pozycja międzynarodowa danego państwa²⁵. Rosja jest w zasadzie zainteresowana jedynie dialogiem w gronie mocarstw. Państwa jako podmioty prawa międzynarodowego nie są w ujęciu rosyjskim równe, lecz zhierarchizowane. Wynika to z faktu, że w swojej polityce Moskwa uwzględnia zróżni-

²³ K. Kozłowski, *Człowiek wśród skorpionów*, „Spotkania” 1991, nr 11, s. 29–30.

²⁴ W sferze polityki zagranicznej termin „Kreml” odnosi się nie tylko do urzędu prezydenta Federacji, lecz także do jego administracji, zob. A. Bryc, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009, s. 36.

²⁵ O rosyjskim podejściu (model Chaczturowa i matryca strategiczna) do pomiaru potęgi państw zob. M. Sulek, *Prognozowanie i symulacje międzynarodowe*, Warszawa 2010, s. 135–139.

cowanie znaczenia poszczególnych państw i ich zdolności do oddziaływania na środowisko międzynarodowe. Ustalenia zapadające w gronie wielkich graczy powinny być, według Kremla, przyjmowane przez mniejsze kraje lub im narzucane²⁶.

Strategią, która w ostatnich latach może determinować politykę zagraniczną Rosji w stosunku do państwa UE, jest tzw. doktryna Karaganowa. Siergiej Karaganow, to bodaj najpoważniejszy analityk rosyjskiej polityki zagranicznej ostatnich dwudziestu lat, doradca W. Putina w sprawach międzynarodowych, który ujawnił w sierpniu 2010 r. plan budowania przez Kreml nowego układu geopolitycznego – Związku Europy. Miałby to być strategiczny i gospodarczy sojusz Rosji z Europą stanowiący przeciwwagę m.in. dla chińskiej ekspansji, (...) *stworzony mocą jednego dużego traktatu oraz czterech umów regulujących główne sfery współpracy*²⁷. Chodzi o traktat energetyczny, wspólny obszar strategiczny w polityce zagranicznej, wspólną przestrzeń gospodarczą i technologiczną oraz m.in. wspólny rynek pracy. Fundament pod powstanie Związku Europy został na Zachodzie położony już dużo wcześniej. To nie tylko konsolidacja władzy w Unii Europejskiej na zasadach megapaństwa z własnym rządem, polityką zagraniczną, armią i prawem nadrzędnym (traktat lizboński), lecz także „partnerstwo dla modernizacji” ogłoszone w listopadzie 2009 r. na szczycie Rosja–UE oraz szczycie w Rostowie nad Donem 1 czerwca 2010 r., na którym ustalono, że Unia przestanie krytykować Rosję (na przykład za łamanie praw człowieka) oraz odrzuci aspiracje takich państw, jak Ukraina do wejścia w zachodnią strefę wpływów. Ustalenia te oraz polityka administracji Baracka Obamy wobec terenów postsowieckich (tj. uznawanie prawa Rosji do ekonomicznej i politycznej kontroli), która jako członek megapaństwa przestanie być nieobliczalna i stanie się przewidywalnym partnerem w interesach, torują drogę do megasojuszu²⁸.

Próby wpływu na procesy akcesyjne do NATO i UE

Po rozpadzie ZSRR możliwości oddziaływania Federacji Rosyjskiej na środowisko międzynarodowe, zasięg i skuteczność jej działania zostały ograniczone²⁹. Rosja, która od wieków decydowała o losach w Europie, była ostentacyjnie pomijana w podejmowaniu decyzji w kluczowych kwestiach międzynarodowych. Doświadczyła też kilku porażek – rozszerzenie NATO i UE, kryzys w Kosowie czy plany rozmieszczenia tarczy antyrakietowej w Europie³⁰. Demontaż rosyjskiej strefy wpływów w Europie Środkowej spowodował, że Moskwa musi również rywalizować na obszarze poradzieckim o utrzymanie tego obszaru w sferze swoich wpływów³¹.

Już na początku XXI wieku Rosja zaczęła odbudowywać swoją pozycję międzynarodową i aspirować do roli światowego mocarstwa³². Polska natomiast, poza kilkoma

²⁶ P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji Rosyjskiej wobec państw basenu Morza Bałtyckiego*, „Analizy Natolińskie” 2011, nr 4 (52), s. 3.

²⁷ *Zabójcza doktryna Karaganowa* [online], <http://wolnemedial.net/polityka/zabojcza-doktryna-karaganowa/> [dostęp: 28 IX 2010].

²⁸ Tamże.

²⁹ H. Bukowiecka, *Polityka Federacji Rosyjskiej w regionie Morza Bałtyckiego*, Toruń 2012, s. 12.

³⁰ A. Bryc, *Rosja w XXI wieku...*, s. 10.

³¹ A.Z. Kamiński, L. Kościuk, *Rozpad ZSRR a bezpieczeństwo Europy Środkowej*, „Sprawy Międzynarodowe” 1993, nr 1, s. 29–54.

³² O imperializmie rosyjskim i jego odmianach zob. S. Bieleń, *Oblicza imperializmu rosyjskiego*, w: *Rosja. Między imperium a mocarstwem nowoczesnym*, A. Dudek, R. Mazur (red.), Toruń 2010, s. 23–36.

wyjątkami, przez blisko pół wieku nie istniała jako podmiot gry politycznej na scenie europejskiej³³. Jakie są więc mechanizmy wpływu Rosji na polską politykę zagraniczną?

Jednym z głównych i niezmiennych celów Rosji pozostaje osłabienie więzi transatlantyckich. Ta chęć stanowi stały kontekst rosyjskiej polityki wobec Polski. W tym celu Rosja po pierwsze oddziałuje na UE³⁴, a w istocie na dwa mocarstwa – Niemcy i Francję, w celu osiągnięcia pożądanego rozwiązania, po drugie prowadzi aktywną „politykę lobbingsową” w kontaktach dwustronnych z USA i po trzecie wykorzystuje swoje służby specjalne do przeciwdziałania rozszerzaniu się strefy NATO na wschód.

W celu osłabienia więzi USA–UE Rosja wykorzystuje relacje z Niemcami zarówno w wymiarze ogólnoeuropejskim, jak i atlantyckim. Rosja dąży do osłabienia NATO przez popieranie dystansowania się RFN od USA oraz do zaakceptowania przez UE rosyjskiej strefy interesów w Europie Wschodniej. Instrumentem realizacji tego ostatniego celu jest zapewnienie Niemcom pozycji głównego dystrybutora gazu rosyjskiego w Europie Środkowej. Wzmacnia to dodatkowo Berlin w stosunku do innych stolic w regionie, a dla Moskwy może być użyteczne dzięki „pacyfikującemu” wpływowi Niemiec na ewentualną nieufną wobec Kremla politykę Polski. Niemcy są także zdolne do skutecznego oddziaływania na Polskę, aby uznawała interesy rosyjskie w tym regionie³⁵.

Brak akceptacji Moskwy dla procesu akcesyjnego Polski do NATO pojawiał się od początku istnienia Federacji Rosyjskiej. Potwierdziły to wizyty: prezydenta Borysa Jelcyna (1993 r.) oraz dwóch szefów dyplomacji Rosji – Andrieja Kozyriewa (1994 r.) oraz Jewgienija Primakowa (1996 r.).

B. Jelcyn co prawda podpisał deklarację polsko-rosyjską, w której m.in. zapisano, że *w perspektywie taka decyzja suwerennej Polski (przystąpienie do NATO – przyp. aut.) nie jest sprzeczna z interesem innych państw, w tym Rosji*. Deklaracja ta nie zmieniła jednak rosyjskiej polityki³⁶. A. Kozyriew z kolei postulował ograniczenie w Europie roli NATO i przekształcenie Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE) w główną instytucję koordynującą sprawy bezpieczeństwa. J. Primakow³⁷ natomiast na pierwszej konferencji prasowej oświadczył:

Rosja była i pozostanie wielkim mocarstwem i jej polityka zagraniczna będzie odpowiadać temu statusowi. (...) Nasza polityka zagraniczna wobec krajów Europy

³³ P. Żurawski vel Grajewski, *Dwie dekady polskiej polityki zagranicznej 1989–2009*, w: *Rzeczpospolita 1989–2009. Zwykle państwo Polaków*, J. Kłoczowski (red.), Kraków–Warszawa 2010, s. 273–274.

³⁴ Wyrażane są poglądy, że Bruksela jest istotnym centrum rosyjskiej aktywności wywiadowczej, której nadrzędnym celem była z jednej strony dyskredytacja stanowiska Polski w sprawie rosyjskiej agresji na Ukrainie, a z drugiej akcentowanie wypowiedzi polskich polityków i ekspertów podważające główne kierunki polityki zagranicznej RP, zob. M. Sankowski, *ABW: Rosyjski wywiad po raz pierwszy na tak dużą skalę uruchomił grupy wpływu w Polsce* [online], http://www.defence24.pl/analiza_abw-rosyjski-wywiad-po-raz-pierwszy-na-tak-duza-skale-uruchomil-grupy-wplywu-w-polsce [dostęp: 18 V 2015].

³⁵ Szerzej zob. P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji Rosyjskiej...*, s. 4–5.

³⁶ Cztery tygodnie później prezydent Federacji Rosyjskiej wystosował poufny list do zachodnich przywódców, w którym przekonywał o zagrożeniach związanych z integracją krajów Europy Środkowej z NATO. Rosjanie argumentowali, że rozszerzenie NATO grozi izolacją ich kraju i pogorszeniem stosunków z Zachodem, tymczasem dla bezpieczeństwa europejskiego dużo ważniejsze są dobre stosunki NATO z Rosją niż krajami Europy Środkowej, zob. K. Pełczyńska-Nałęcz, *Dokąd sięgają granice Zachodu?*..., s. 11.

³⁷ Dla Polski pojawienie się J. Primakowa w roli sternika rosyjskiej polityki zagranicznej oznaczało grę z niebezpiecznym przeciwnikiem. Jego celem było niedopuszczenie do poszerzenia struktur NATO na wschód, czyli podtrzymanie mocarstwowej potęgi Rosji. J. Primakow, utożsamiany z neoimperialną polityką Rosji, starał się przywrócić rosyjskiej dyplomacji realistyczne postrzeganie świata i samodzielność w grze międzynarodowej, zob. A. Bryc, *Rosja w XXI wieku...*, s. 10.

Wschodniej, a w szczególności odnośnie Polski, będzie polityką aktywną. (...) Chodzi tu głównie o aktywizację wymiany gospodarczej. (...) Aktywniejsza polityka na pewno nie będzie oznaczała wysyłania czołgów. Rozszerzanie NATO jest działaniem destrukcyjnie wpływającym na stabilność sytuacji w Europie... jeżeli na granicy Rosji zostaną zainstalowane taktyczne rakiety jądrowe NATO, będzie to oznaczało przekreślenie wyników, które osiągnięto likwidując rakiety średniego zasięgu³⁸.

Ostatecznie Polska została przyjęta do NATO w 1999 r., co może być dowodem na słabość Rosji oraz małą skuteczność wpływu na działania Polski w sferze polityki zagranicznej. Jednak Kreml uzyskał od Waszyngtonu dodatkowe gwarancje. Zabezpieczeniem rosyjskich interesów w Europie Środkowej przed ewentualnymi skutkami dalszego rozszerzania NATO na wschód, mogącymi zagrażać bezpośrednio bezpieczeństwu Rosji, był Akt Stanowiący Rosja-NATO z 1997 r., w którym Sojusz zobowiązał się do nierozmieszczania na stałe znaczących sił bojowych na terytorium tych krajów, w tym Polski³⁹.

Istnieją również inne problemy w stosunkach polsko-rosyjskich, które Moskwa stara się „rozwiązywać”, wpływając na politykę zagraniczną Polski przez lobbing w strukturach euroatlantyckich oraz bezpośrednio w kontaktach bilateralnych. Są nimi: problem obwodu kaliningradzkiego i ruchu bezwizowego⁴⁰, sprawa uregulowania żeglugi na Zalewie Wiślanym, kwestia polskiej polityki wschodniej czy ewentualne rozmieszczenie tarczy antyrakietowej⁴¹.

Bezpośrednie kontakty dwustronne

Niektórzy badacze uważają, że tradycyjną cechą charakterystyczną polityki Rosji jest jej niechęć do układania swych stosunków zewnętrznych na zasadach innych niż dwustronne. Moskwa z podejrzliwością traktuje wszelkie bloki polityczne, o ile sama w nich nie przewodzi. Jeśli zaś to ona występuje jako centrum szerszej konstrukcji, to nigdy związek przez nią koordynowany nie jest w swej istocie aliansem równoprawnych podmiotów połączonych współpracą wielostronną, lecz jest oparty na odrębnych relacjach każdego z „sojuszników” z osobna z hegemonicznym rosyjskim centrum. Stąd też rosyjskie strategie regionalne i subregionalne zwykle nie są programami budowy współpracy strukturalnej, ani nie są rywalizacją Rosji z grupą państw wyodrębnionych na bazie kryterium geograficznego. Organizacje międzynarodowe dla Rosji są polem gry, a nie jej podmiotami, gry prowadzonej przez Rosję wobec każdego z państw UE z osobna, a czynnikiem wspólnym dla polityki Kremla w odniesieniu do każdego z nich jest jedynie dążenie do tego, aby w swych relacjach z Moskwą, w dziedzinach dla niej strategicznie ważnych, nie występowały grupowo⁴².

³⁸ F. Bernaś, *Mrok i mgła. Z dziejów KGB*, Warszawa 1997, s. 669.

³⁹ W dniu 30 kwietnia 1998 r. amerykański Senat zatwierdził przyjęcie Polski do NATO, a 12 marca 1999 r. Polska stała się częścią NATO. Rehabilitacja polityczna płk. Kuklińskiego w Polsce była ceną za wejście do NATO, zob. S. Cenckiewicz, *Atomowy szpieg. Ryszard Kukliński i wojna wywiadów*, Poznań 2014, s. 465–468.

⁴⁰ W dniu 6 czerwca 2002 r. powracający z Korei Południowej A. Kwaśniewski spotkał się w Moskwie z W. Putinem i jednoznacznie odrzucił możliwość utworzenia bezwizowego korytarza tranzytowego łączącego Kaliningrad z resztą Rosji. A. Kwaśniewski powiedział, że problem powinien być rozwiązany dzięki umożliwieniu mieszkańcom Kaliningradu otrzymywania łatwo dostępnych, tanich, długoterminowych wiz.

⁴¹ A. Curanović, S. Kardaś, *Rosja w WikiLeaks*, Warszawa 2011, s. 118–123.

⁴² P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji...*, s. 1–2; M. Sabat, *Stosunki polsko-rosyjskie...*, s. 122.

Podstawą do kontaktów dwustronnych pomiędzy Polską a Rosją jest podpisany w 1992 r. w Moskwie traktat polsko-rosyjski⁴³.

Analizując bezpośrednie kontakty dwustronne na najwyższym szczeblu państwowym⁴⁴, można wyciągnąć następujące wnioski, charakteryzujące relacje polsko-rosyjskie w omawianym okresie:

- w fazie postimperialnej (tj. 1992–1997) przeważały nieformalne kontakty o charakterze towarzysko-agenturalnym,
- intensywność kontaktów bilateralnych zmieniała się wraz z sytuacją geopolityczną, np. w latach 1993–2002 prezydent Rosji, a w latach 1995–2001 premier⁴⁵ nie odwiedzili Polski,
- prezydent Aleksander Kwaśniewski był w Rosji aż dziewięć razy, praktycznie w każdym roku urzędowania⁴⁶,
- w okresie ochłodzenia stosunków w latach 2002–2008 żaden polski premier nie był w Moskwie,
- wizyta premiera W. Putina 1 września 2009 r. w Sopocie była pierwszą od ponad sześciu lat,
- stosunki polsko-rosyjskie były asymetryczne:
 - na początku lipca w 1999 r. w Salzburgu przy okazji Europejskiego Forum Gospodarczego spotkali się prezydent A. Kwaśniewski i premier Rosji Siergiej Stiepaszyn,
 - wizyta A. Kwaśniewskiego w Moskwie w dniach 8–9 maja 2005 r. miała więc miejsce w okresie wyjątkowego napięcia w stosunkach dwustronnych i utrwaliła je jeszcze bardziej, gdyż W. Putin w swoim przemówieniu pominął udział Polski w walce z hitleryzmem, a zaproszonego również na uroczystości gen. W. Jaruzelskiego odznaczył medalem 60-lecia Zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej 1941–1945,
 - na początku lipca 2005 r. na obchody 750-lecia Kaliningradu nie zaproszono prezydenta A. Kwaśniewskiego, podczas gdy obecni byli prezydent Francji Jacques Chirac i kanclerz Niemiec Gerhard Schroeder,
 - wizyta Siergieja Ławrowa w Polsce na początku października 2006 r. i jego spotkanie z prezydentem Lechem Kaczyńskim, szefem rządu Jarosławem Kaczyńskim i minister Anną Fotyga,
- wizyta Dmitrija Miedwiediewa 6 grudnia 2010 r. była w rzeczywistości pierwszą od ośmiu lat wizytą państwową prezydenta Rosji w Polsce (prezydent W. Putin był co prawda w Polsce w styczniu 2005 r., ale przybył jako gość na uroczystość 60. rocznicy wyzwolenia niemieckiego nazistowskiego obozu Auschwitz–Birkenau).

W fazie postimperialnej miały miejsce również kontakty dwustronne na niższym–parlamentarnym szczeblu. W lutym 1997 r. doszło do wizyty w Polsce przewod-

⁴³ Polska–Rosja. Traktat o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy podpisany 22 maja 1992 r. przez prezydentów L. Wałęsę i B. Jelcyna, zob. „Polska–Rosja. Traktat o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy oraz inne dokumenty”, Warszawa 1992, s. 9–26.

⁴⁴ Schemat władzy wykonawczej w obszarze polityki zagranicznej Rosji, zob. J. Ćwiek-Karpowicz, *Wewnętrzni aktorzy w polityce zagranicznej ZSRR i Rosji. Analiza porównawcza*, w: *Federacja Rosyjska – Wspólnota Niepodległych Państw*, t.2, T. Kapuśniak (red.), Lublin–Warszawa 2011, s. 164.

⁴⁵ Prezydent B. Jelcyn był w Polsce tylko raz (1993 r.), a W. Putin trzy razy (2002 r., 2005 r., 2009 r.), natomiast D. Miedwiediew dwa razy (2010 r.).

⁴⁶ T. Branecki, *Podstawy prawne stosunków wzajemnych Polski i Federacji Rosyjskiej*, w: *Rosja. Między imperium...*, s. 205; częste wizyty A. Kwaśniewskiego można tłumaczyć chęcią strony polskiej do poprawy stosunków z Rosją i wieloletnią niechęcią do owej poprawy ze strony rosyjskiej.

niczącego Rosyjskiej Dumy Państwowej Giennadija Sielezniowa. W styczniu 1995 r. w uroczystościach 50-lecia wyzwolenia Oświęcimia wziął udział przewodniczący rosyjskiej Dumy Państwowej Iwan Rybkin oraz minister współpracy gospodarczej z zagranicą, wicepremier Oleg Dawydow. W maju 1998 r. do Polski przyjechała delegacja deputowanych Dumy Państwowej Rosji, której przewodniczył Aleksander Ponomariow. W marcu 2001 r. w Polsce pojawił się sekretarz Rady Bezpieczeństwa Rosji Siergiej Iwanow, jeden z najbliższych współpracowników prezydenta W. Putina, a 20 lutego 2006 r. odbyła się wizyta Siergieja Jastrzembskiego, doradcy prezydenta.

Okres wzmożonych kontaktów dwustronnych po katastrofie smoleńskiej charakteryzował się różnorodnością spotkań bilateralnych na różnych poziomach, a także instytucjonalizacją wzajemnych stosunków:

- po spotkaniu premierów 1 września 2009 r. na Westerplatte wznowiono, zawieszone pod koniec lat 90., kontakty szefów sztabów sił zbrojnych Polski i Rosji. Pierwszym krokiem był rozwój wojskowej współpracy przygranicznej:
 - 22–24 marca 2010 r. w Moskwie miało miejsce spotkanie przedstawicieli Sztabu Generalnego Wojska Polskiego z ich odpowiednikami w sprawie współdziałania marynarek wojennych obydwu krajów na Morzu Bałtyckim, nawiązania wzajemnych kontaktów dowódców i jednostek przygranicznych, ugrupowań wojskowych, organizacji nauczania polskich oficerów wysokiego szczebla w rosyjskich ośrodkach szkolenia. Rozmawiano także o zacieśnieniu polsko-rosyjskiej współpracy wojskowej,
 - 24–25 sierpnia 2010 r. szef Sztabu Generalnego Rosji gen. Nikołaj Makarow spotkał się z szefem polskiego Sztabu Generalnego gen. Mieczysławem Cieniuchem. To pierwsza taka wizyta po wstąpieniu Polski do NATO i rezultat ocieplenia wojskowych relacji,
- 2 września 2010 r. szef rosyjskiego MSZ S. Ławrow był obecny na spotkaniu szefa polskiego MSZ z korpusem dyplomatycznym. Wygłosił wykład dla polskich ambasadorów o współpracy Moskwy z UE,
- 6 grudnia 2010 r. została podpisana umowa w sprawie powołania Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia. W Polsce Centrum powołano ustawą z 25 marca 2011 r., rosyjskie zaś Centrum rozpoczęło działalność 1 stycznia 2012 r.,
- 6 grudnia 2010 r. w Warszawie, w obecności prezydentów Polski i Rosji, zostało podpisane polsko-rosyjskie memorandum o współpracy prokuratur. Podpisali je prokuratorzy generalni RP i FR: Andrzej Seremet i Jurij Czajka. W związku z tym straciło moc memorandum podpisane 12 grudnia 2008 r. w Warszawie między Ministerstwem Sprawiedliwości RP a Prokuraturą Generalną FR. Było to sformalizowanie pomocy prawnej, ustanowienie osób odpowiedzialnych za kontakty i możliwość organizowania konferencji i wymiany doświadczeń,
- 13 października 2011 r. w Warszawie odbyły się konsultacje Biura Bezpieczeństwa Narodowego i Aparatu Rady Bezpieczeństwa FR na szczęblu zastępców sekretarzy: Zdzisław Lachowski (zastępca gen. Stanisława Kozieja) – Jewgienij Łukjanow (doradca sekretarza Nikołaja Patruszewa),
- delegacja Polskiej Komisji Wyborczej szkoliła się w Moskwie (maj 2013 r.). Jej członkowie spotkali się też z szefem Centralnej Komisji Wyborczej FR W. Czurkowem⁴⁷.

⁴⁷ Zob. *Rosjanie będą nas uczyć organizacji wyborów. Liczenia głosów także?! [online]*, <http://niezalezna.pl/38070-rosjanie-beda-nas-uczyc-organizacji-wyborow-liczenia-glosow-takze> [dostęp: 13 III 2015].

Przykładem intensyfikacji kontaktów może być również wizyta S. Ławrowa w Warszawie w grudniu 2013 r., w czasie której doszło do kilku istotnych dla relacji polsko-rosyjskich wydarzeń, tj.:

- 12 grudnia 2013 r. w trakcie spotkania Radosława Sikorskiego z S. Ławrowem został ogłoszony reset wzajemnych stosunków i nakreślona „mapa polsko-rosyjskich stosunków”. Według komentatorów był to historyczny przełom we wzajemnych relacjach,
- 12 grudnia 2013 r. miało miejsce VIII posiedzenie Komitetu Strategii Współpracy Polski i Rosji⁴⁸ pod przewodnictwem ministrów spraw zagranicznych obu państw. Spotkanie było okazją do podsumowania stanu dwustronnych relacji polsko-rosyjskich i do dyskusji o programie współpracy na kolejne lata. W trakcie posiedzenia podpisano wspólną deklarację ministrów spraw zagranicznych *Program 2020 w relacjach polsko-rosyjskich*, która jest spisem priorytetów i kierunków współpracy pomiędzy obydwojema krajami. R. Sikorski przy tej okazji oznajmił, że Rosja jest dla Polski ważnym sąsiadem oraz że stosunki z Rosją są lepsze, niż to wynika z publikacji medialnych,
- wiceminister Katarzyna Pełczyńska-Nałęcz i specjalny przedstawiciel prezydenta Rosji ds. współpracy kulturalnej z zagranicą Michał Szwydkoj podpisali wspólne oświadczenie o przebiegu przygotowań do roku Polski w Rosji i roku Rosji w Polsce, który miał być obchodzony w 2015 r.

Między RP a Rosją istniały też relacje o charakterze nieformalnym. Na przykład podejrzewany przez ABW o kontakty o charakterze agenturalnym L. Swiridow zorganizował wyjazd do Moskwy dla polskich dziennikarzy⁴⁹, później starał się aktywnie budować grupę rosyjskich wpływów w mediach⁵⁰, a także zajmował się organizowaniem wyjazdów polskich polityków, dziennikarzy, naukowców (m.in. Andrzeja Rozenka, Leszka Millera, Józefa Oleksego, Adama Michnika) na spotkania w Klubie Władajskim, w których uczestniczył również W. Putin⁵¹.

Dyplomacja a służby specjalne

Rosyjskie służby specjalne – cywilne i wojskowe – były i są istotnym narzędziem polityki zagranicznej mocarstwa. Służba wywiadu aktywnie wspiera politykę zagraniczną i politykę bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. O działaniach operacyjnych służb rosyjskich w Polsce świadczy fakt, że w 2005 r. w ambasadzie rosyjskiej, według ocen amerykańskich, było zatrudnionych około 70 dyplomatów⁵². O dużej ofensywności wy-

⁴⁸ W czerwcu 2002 r. w Warszawie, w ramach nowego Komitetu Strategii Współpracy Polsko-Rosyjskiej, powołanego na mocy decyzji podjętych podczas styczniowej wizyty W. Putina, doszło do spotkania szefów dyplomacji W. Cimoszewicza i S. Iwanowa w sprawie korytarza tranzytowego. Problem podróży obywateli rosyjskich z i do Obwodu Kaliningradzkiego rozwiązano na szczycie Rosja-UE w Kopenhadze 11 listopada 2002 r., przewidując wydawanie „uproszczonego dokumentu tranzytowego” przejeżdżającym przez Litwę.

⁴⁹ <http://wpolityce.pl/polityka/168607-rosyjski-acron-finansuje-wyprawe-polskich-dziennikarzy-do-moskwy-w-trakcie-wizyty-ogladaja-balet-i-sluchaja-przekazu-kantora-o-polskich-azotach-sprawa-zainteresowala-sie-abw> [dostęp: 12 III 2015].

⁵⁰ M. Sankowski, *ABW: Rosyjski wywiad...*, [dostęp: 18 V 2015].

⁵¹ L. Swiridow: *Miałem ofertę pracy dla służb specjalnych. Ale nie z Rosji* [online], http://www.rmfm24.pl/tylko-w-rmf24/wywiady/kontrwywiad/news-leonid-swiridow-mialem-oferte-pracy-dla-sluzb-specjalnych-al_nId,1541966#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome [dostęp: 27 X 2014].

⁵² M. Minkina, *Wywiad Federacji Rosyjskiej*, Siedlce 2012, s. 75; rosyjska rezydentura wywiadowcza osiągnęła w 1991 r. największą liczebność w całej ówczesnej Europie, zob. M. Świerczek, *Aktywność w Polsce służb specjalnych państw powstałych po rozpadzie ZSRR – na podstawie „Raportów z działalności Agencji*

wiadu rosyjskiego świadczy również to, że w styczniu 2000 r. wydano dziewięciu rosyjskich dyplomatów. Polska uznała ich za persona non grata pod zarzutem szpiegostwa⁵³. Moskwa odpowiedziała natychmiastowym wydaleniem takiej samej liczby dyplomatów polskich pod tym samym zarzutem.

Obce służby wykorzystują do realizacji zadań oficerów pracujących w placówkach dyplomatycznych. Według ABW około 300 dyplomatów akredytowanych w Polsce w 2010 r. to funkcjonariusze służb specjalnych, którzy są podejrzewani o prowadzenie działalności wywiadowczej. Drugą grupą, którą posługują się służby, są osoby oficjalnie zatrudnione w przedstawicielstwach zagranicznych firm w Polsce służących jako miejsca przykrycia⁵⁴.

Polska jako aktywny uczestnik struktur międzynarodowych (m.in. UE i NATO⁵⁵) znajduje się w stałym zainteresowaniu obcych służb wywiadowczych. W ostatniej pięcioletce rosyjskie służby specjalne zabiegały o pozyskiwanie informacji dotyczących szczególnie:

- polityki zagranicznej władz RP w kontekście członkostwa Polski w strukturach europejskich i NATO, a także kreowania polityki wschodniej⁵⁶,
- polskiej prezydencji⁵⁷,
- zaangażowania Polski w inicjatywy na rzecz promocji standardów demokratycznych i ochrony praw człowieka w państwach byłego ZSRR, takie jak „Partnerstwo Wschodnie”,
- realizowanych przez Polskę dużych projektów inwestycyjnych oraz przygotowań organizacyjnych do EURO 2012.

Kontrwywiad ABW w wyniku działań w 2014 r. potwierdził utrzymywanie się wysokiego poziomu aktywności rosyjskich służb wywiadowczych na kierunku polskim. Przedsięwzięcia tych służb były uwarunkowane m.in. konfliktem na Ukrainie i zostały podporządkowane strategii propagandowej władz na Kremlu. Charakteryzowały się wykorzystywaniem różnorodnych metod pracy. Ukierunkowane były m.in. na dyskredytowanie stanowiska Polski i innych państw NATO w sprawie kryzysu ukraińskiego, a także na akcentowanie polsko-ukraińskich skomplikowanych doświadczeń historycznych, w celu wywoływania antagonizmów pomiędzy społeczeństwami obu tych krajów⁵⁸.

Przejawem rosyjskiej aktywności była działalność na terytorium Polski obywateli FR, którzy, posiadając rozbudowane kontakty wśród przedstawicieli polskiej klasy politycznej a także w strukturach UE, starali się wykorzystywać je do sondowania opinii w sprawach kluczowych z punktu widzenia rosyjskich interesów. Ponadto Rosjanie wraz z wybuchem konfliktu na Ukrainie aktywnie zaangażowali się w działania wspierające przedsięwzięcia inspiracyjno-propagandowe. Uczestniczyli w projektach kreujących

Bezpieczeństwa Wewnętrznego” za lata 2009–2012, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne”, Warszawa 2013, s. 121.

⁵³ M. Minkina, *Wywiad Federacji Rosyjskiej...*, s. 5; G. Cimek, M. Franz, K. Szydywar-Grabowska, *Współczesne stosunki polsko-rosyjskie...*, s. 61.

⁵⁴ Informacje pochodzą z *Raportów z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego za lata 2009–2014*.

⁵⁵ Według M. Galeottiego Polska jako nowy członek NATO stała się jednym z głównych celów rosyjskiego wywiadu, zob. B. Węglarczyk, *Do Polski marsz*, „Gazeta Wyborcza” z 1 X 1998, nr 247, s. 1.

⁵⁶ W 2012 r. w polskim MSZ było zatrudnionych 131 pracowników byłych służb specjalnych PRL.

⁵⁷ Z tego powodu zwiększono obsadę kadrową placówek zagranicznych na terenie Polski (w tym rezydentur wywiadowczych), zob. *Raport z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2011 roku*, s. 24.

⁵⁸ *Raport z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2014 roku*, s. 15.

jednoznacznie pozytywny wizerunek Rosji, a zarazem ukazujących w negatywnym świetle oponentów polityki Kremla. Rosjanie podsłuchiwali rozmowy pracowników Biura Bezpieczeństwa Europejskiego (MSZ)⁵⁹.

Wpływ Rosji na procesy wewnętrzne polityczne

Cel rosyjskich działań w sferze politycznej to również wpływ na procesy wewnętrzne polityczne przez oddziaływanie na podejmowanie decyzji politycznych. Suwerenność państwa przejawia się w możliwości działania zarówno w kraju, jak i poza granicami. Aby zidentyfikować procesy penetracyjne, konieczne jest ustalenie, kto podejmuje decyzje, gdzie jest położony ośrodek decyzyjny i jaka jest swoboda decyzyjna rządzących. Penetracja ma miejsce wtedy, gdy ośrodek decyzyjny podejmuje decyzje niekorzystne dla siebie, społeczeństwa i całego państwa oraz adaptuje się do środowiska międzynarodowego przez interesy penetratora.

Relacje w sferze politycznej to przede wszystkim stosunki formalno-instytucjonalne oraz powiązania nieformalne, w których dominującą rolę odgrywają rosyjskie służby specjalne. Z oczywistych względów w artykule zostaną zasygnalizowane jedynie wybrane aspekty relacji. Brak dostępu do materiałów nie pozwala bowiem na całościową analizę problemu.

Do 1990 r. „przesunięty regulator”⁶⁰ (radzieccy doradcy i przedstawiciele) byli formalnie obecni w strukturach PRL⁶¹. Po 1991 r. nastąpił wzrost znaczenia nieformalnych działań penetracyjnych, które zdominują stosunki polsko-rosyjskie po wejściu Polski do NATO. Dotychczas brakuje opracowań na temat skali wpływu agencji rosyjskiej w Polsce po 1989 r.⁶² Wobec odziedziczenia przez III Rzeczpospolitą aparatu państwowego PRL i jego głęboko powiązanych z Moskwą służb specjalnych⁶³, trudno jednak przypuszczać, aby była ona znikoma⁶⁴.

Aktywność służb specjalnych Federacji Rosyjskiej (cywilnych: Służby Wywiadu Zagranicznego – SWR⁶⁵, Federalnej Służby Bezpieczeństwa – FSB i wojskow-

⁵⁹ A. Curanović, Sz. Kardaś, *Rosja w WikiLeaks...*, s. 122.

⁶⁰ Szerzej zob. S. Weremiuk, *Penetracja ZSRR w Europie Środkowo-Wschodniej...*, s. 54–70.

⁶¹ W 1990 r., po formalnym rozwiązaniu Grupy „Narew”, jego siedzibę przeniesiono na teren placówki dyplomatycznej ZSRR w Warszawie. Ostatni kierownik tej grupy, gen. mjr W.K. Smirnow, pozostawał na stanowisku przedstawiciela radzieckich (rosyjskich) służb specjalnych w Warszawie do 1993 r. Szerzej o działalności Grupy „Narew” KGB w Polsce zob. *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*, Warszawa 2013, seria: „Biblioteka Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 3, s. 68–74.

⁶² Według badaczy działalność agencji rosyjskiej w Europie Środkowo-Wschodniej jest jednym z istotnych instrumentów wdrażania strategii Kremla w poszczególnych obszarach merytorycznych i wobec poszczególnych państw. Z uwagi na tajny charakter tej aktywności i niedostępność materiałów pozwalających na jej szczegółowe opisanie, można jedynie odnotować ten fakt, P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji Rosyjskiej...*, s. 6.

⁶³ O skali wpływu PRL-owskich służb specjalnych w aparacie państwowym III RP ukazują się jedynie teksty publicystyczne o charakterze przyczynkarskim, zob. S. Cenckiewicz, *Długie ramie Moskwy Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991 (wprowadzenie do syntezy)*, Poznań 2011, s. 536.

⁶⁴ Z siedmiu służb specjalnych, stanowiących łącznie wspólnotę wywiadowczą Federacji Rosyjskiej, pięć realizuje zadania w Polsce – Służba Wywiadu Zagranicznego (SWR), będąca sukcesorem byłego I Zarządu Głównego KGB; Główny Zarząd Wywiadowczy Sztabu Generalnego (GRU); Federalna Służba Bezpieczeństwa (FSB); Federalna Agencja Łączności Rządowej i Informacji (FAPSI), a także Główny Zarząd Zwiadu Federalnej Służby Ochrony Granic, zob. J. Kłosiński, *Świadoma współpraca*, „Tygodnik Solidarność” 1996, nr 3 (383), s. 4–5 (rozmowa z K. Miodowiczem).

⁶⁵ SWR – agencja wywiadowcza o charakterze cywilno-wojskowym, powstała 8 grudnia 1995 r., T. Serafin,

ej: Głównego Zarządu Wywiadowczego Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych – GRU) w odniesieniu do Polski jest adekwatna do historycznie uwarunkowanej skali wpływów rosyjskiej agentury. Działalność rosyjskich służb obejmuje zagadnienia militarne (w tym współpracę międzysojuszniczą w ramach NATO), polityczne oraz interesujące Rosję dziedziny gospodarki (energetykę, transport)⁶⁶.

Jak przyznaje rzecznik SWR, po 1990 r. Polska została uznana przez wywiad rosyjski za taki sam kraj, jak każdy inny w Europie Zachodniej. W SWR „obsługuje” Polskę IV departament kierunkowy, ten sam, który zajmuje się Niemcami⁶⁷.

Skala dokonanego po 1991 r. przez Kreml „odwrotu” z Europy Środkowej została przeceniona zarówno przez Zachód, jak i mieszkańców państw byłego bloku sowieckiego. To, co z jednego punktu widzenia wyglądało na odepchnięcie, z innego było operacją obliczoną na pozostanie. Wśród dawnych struktur KGB stworzono nowe sieci informatorów, a inwestycja ta miała tej służbie dobrze służyć w przyszłości. Trudno się zorientować, czy była to operacja dokonana świadomie, a na ile był to przypadkowy profit. Ważniejsze jest jednak to, że kontynuowanie penetracji ich społeczeństw, struktur państwowych i środowiska gospodarczego przez rosyjski wywiad pozwala Kremlowi wywierać wpływy znacznie bardziej dlań pożyteczne, niż te, jakie miał w okresie istnienia ZSRR⁶⁸.

Po rozpadzie ZSRR w 1991 r. sytuacja kontrwywiadowcza państwa polskiego uległa gwałtownej zmianie. Procesowi reorientacji polityki polskiej na Zachód towarzyszyło budowanie przyczółków dla dalszej działalności poradzieckich służb specjalnych, które z jednej strony uznały Rzeczpospolitą Polską za potencjalnego przeciwnika, z drugiej zaś za miejsce prowadzenia gier szpiegowskich⁶⁹.

Cechą charakterystyczną działalności rosyjskich służb wywiadowczych jest stała modyfikacja ich metod pracy i poszerzania obszarów zainteresowania. Część z nich nadal stosuje pełny wachlarz tradycyjnych instrumentów operacyjnych, takich jak werbunek i współpracac osobowymi źródłami informacji⁷⁰. Inne rezygnują z klasycznego pozyskiwania agentury na rzecz m. in. białego wywiadu i metod stosowanych w lobbingu. Celem działań wywiadowczych jest rozpoznawanie mechanizmów procesów decyzyjnych w polityce i gospodarce oraz uzyskiwanie informacji wyprzedzających istotnych z punktu widzenia zainteresowanych państw⁷¹. W zainteresowaniu oficerów służb specjalnych pozostają zarówno tajemnice państwowe (dotyczące np. infrastruktury bezpieczeństwa czy strategicznych sektorów gospodarki), jak i informacje jawne – pozornie nawet mało istotne, które jednak po zebraniu i analizie stanowią cenne źródło wiedzy.

Służba Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej przed reformą Prezydenta Miedwiediewa, w: K. Liedel, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz, *Bezpieczeństwo w XXI w. Asymetryczny świat*, Warszawa 2011, s. 449–462.

⁶⁶ Szerzej patrz: J. Darczewska, P. Zochowski, *Rola służb specjalnych w systemie politycznym Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne”, Warszawa 2013, s. 7–30.

⁶⁷ Według K. Miodowicza w 1996 r. szef Federalnego Urzędu Ochrony Konstytucji RFN H. Geiger wyraził zaniepokojenie skalą aktywności rosyjskich służb specjalnych w RFN. Według niego również wobec Polski SWR i GRU intensyfikują działalność wywiadowczą, w tym agenturalną. Ponadto w RP działają białoruskie służby, informacja za: F. Bernaś, *Mrok i mgła...*, s. 715.

⁶⁸ E. Lucas, *Podstęp. O szpiegach...*, s. 288–289.

⁶⁹ Zob. *KGB działa w Polsce legalnie*, „Gazeta Wyborcza” z 6 II 1991 r., nr 31, s. 1; por. M. Świerczek, *Aktywność w Polsce służb specjalnych...*, s. 121.

⁷⁰ O sposobach uzyskiwania informacji od źródła osobowego zob. *Metody i formy pracy operacyjnej stosowane przez oficerów Głównego Zarządu Rozpoznania Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2004, s. 5–36 (opracowanie na podstawie rosyjskich materiałów szkoleniowych).

⁷¹ *Raport z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2009 roku*, s. 24.

Opracowany na polecenie prokuratury wojskowej raport szefa WSI gen. Konstantego Malejczyka, przeznaczony dla komisji śledczej w sprawie J. Oleksego, pokazuje sposoby działania rosyjskiego wywiadu:

W skomplikowanej strukturze rosyjskich służb jest aż 12 kategorii agentów, m.in.: lokalowy, łącznikowy, operacyjny, werbunkowy. (...) Trudno określić, ile tych kategorii działa w Polsce. (...) Najważniejsi są tak zwani agenci wpływu – wywiad rosyjski stara się ulokować ich na najwyższych szczeblach władzy politycznej i ekonomicznej w szpiegowanym kraju. Zadaniem agentów wpływu jest zakulisowe inspirowanie posunięć politycznych i gospodarczych zgodnie z poleceniami rosyjskich mocodawców. (...) Nie wiadomo, ilu agentów rosyjskich działa w Polsce. (...) Do 1989 roku w ogóle nie zwracano sobie tym głowy. Obecnie spotykamy się z działaniami rosyjskich służb, ale je neutralizujemy⁷².

Od połowy lat 90. XX w. Rosjanie usiłują niezwykle intensywnie budować strukturę wywiadowczą, pozyskiwać nowe źródła w instytucjach politycznych, gospodarczych, wojskowych oraz służbach specjalnych⁷³. Według byłego oficera wojska polskiego (...) *Rosjanie nic nie zniszczyli. To wciąż ta sama rosyjska czy radziecka służba. Nawet po rozpadzie ZSRR, którzy okres zawirowania KGB. Oni potrafili błyskawicznie odbudować swój potencjał, zdolności, moralność oficerów. Są bardzo poważnym przeciwnikiem*⁷⁴.

Z kolei E. Lucas twierdzi, że (...) *Widziałem, jak Rosja wcofuje się z państw bałtyckich i Europy Środkowej, ale jednocześnie mogłem zaobserwować, jak pozostawia nietknięte sieci powiązań i tworzy nowe*⁷⁵. Temu m.in. miał służyć pierwotnie traktat polsko-rosyjski z 1992 r., w którym strona rosyjska przewidywała przejście baz po wojskach radzieckich w ręce rosyjskie, na co nie było zgody rządu Jana Olszewskiego⁷⁶.

Sprawy M. Zielińskiego i J. Oleksego⁷⁷ ujawniły cechy charakterystyczne relacji polsko-rosyjskich w nieformalnej sferze politycznej. Zakłada się, że w fazie postimperialnej (tj. do momentu wejścia Polski do NATO) decydujące oprócz formalnych zależności gospodarczych były relacje nieformalne, oparte na kontaktach towarzysko-agenturalnych wynikających ze wspólnoty życiorysów.

To niewątpliwie specyfika relacji polsko-rosyjskich po rozpadzie ZSRR⁷⁸.

Od jesieni 1990 r. Urząd Ochrony Państwa zaczął namierzać agentów KGB w Polsce⁷⁹. W kręgu zainteresowanych znaleźli się też ludzie, którzy kontaktowali się z oficerami KGB. Rzeczą oczywistą było, że w tamtym okresie z funkcjonariuszami wywiadu rosyjskiego kontaktowali się niemal wyłącznie politycy z obozu postkomunisty-

⁷² F. Bernaś, *Mrok i mgła...*, s. 712–713.

⁷³ M. Minkina, *Wywiad Federacji Rosyjskiej...*, s. 77.

⁷⁴ J. Cwieliuch, *Wirus w służbach. Rozmowa z byłym oficerem wywiadu*, „Polityka”, 2011, nr 26 [online], <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1517024,1,rozmowa-z-bylym-agentem-polskiego-wywiadu.read> [dostęp: 2 VII 2015].

⁷⁵ Wywiad z E. Lucasem, zob. W. Wybranowski, *Ludzie Putina są wśród nas*, „Do Rzeczy”, 2014, nr 27, s. 50.

⁷⁶ J. Olszewski, *Przerwana premiera*, z J. Olszewskim rozmawiają R. Januszewski, J. Kłosiński, J. Strękowski, Warszawa 1992, s. 57.

⁷⁷ O współpracy J. Oleksego z AWO zob. S. Cenckiewicz, *Długie ramie Moskwy...*, s. 405–407; również I. Sekuła był zarejestrowany przez AWO jako wywiadowca o ps. „Artur”.

⁷⁸ W materiałach uzyskanych z centrali rosyjskiego wywiadu jest informacja, że oprócz „Olina” do kwalifikowanych źródeł informacji zaliczono (i przydzielono kryptonimy) osoby blisko z nim związane, pochodzące z tej samej formacji politycznej. Uzyskano dwa kryptonimy: „Minim” i „Kat”, łącznie zaś moskiewskie dokumenty mówiły o pięciu równorzędnych źródłach informacji, podaje za: F. Bernaś, *Mrok i mgła...*, s. 697.

⁷⁹ K. Kozłowski w wywiadzie dla „Gazety Wyborczej” z 21 XII 1996 r., informacja za: tamże, s. 678.

cznego. W. Pawłow mówił, że nigdy nie zabiegał o kontakty z polskimi towarzyszami, to oni sami zabiegali o te kontakty⁸⁰.

Konstanty Miodowicz w wywiadzie dla „Gazety Wyborczej” (z 24–25 lutego 1996 r.) mówił:

Wśród działaczy PZPR, którzy przeszli do SDRP, jest wiele osób, których relacje do struktur b. ZSRR, w tym służb specjalnych, powinny budzić zainteresowanie kontrwywiadu... Zapewne jest tam wielu miłośników biesiad, polowań z rosyjskimi kolegami, których związek z wywiadem jest prawdopodobny. Poza tym są tam osoby, które obok prawa, mimo prawa, a czasami wbrew prawu pomnażały swój majątek osobisty i partyjny. Pan Sekuła nie jest tu wyjątkiem⁸¹.

Działalność kontrwywiadu III RP na początku lat 90. XX w. zdawała się potwierdzać wyjątkową aktywność służb rosyjskich. W 1993 r. doszło do ujawnienia trzydziestoosobowej siatki wywiadowczej w Wojsku Polskim oraz do aresztowania byłego majora Służby Bezpieczeństwa Marka Zielińskiego, który na zlecenie GRU usiłował pozyskiwać do współpracy swoich kolegów pracujących w UOP⁸².

W 1999 r. miało miejsce wydalenie rosyjskich biznesmenów, którzy w większości byli pracownikami wywiadu zagranicznego Rosji. Bazę techniczną rozwoju firm, w których pracowali, miały stanowić nieruchomości rosyjskie w Warszawie⁸³.

Po wejściu Polski do NATO zakończyła się faza postimperialna relacji polsko-rosyjskich, choć relacje towarzysko-agenturalne przetrwały jeszcze kilka lat, co wiązało się z powrotem formacji postkomunistycznej do władzy.

Jak wygląda aktywność służb rosyjskich oraz służb państw obszaru poradzieckiego sąsiadujących z Polską **w świetle oficjalnych Raportów z działalności ABW za lata 2009–2014**^{84?}

W tym okresie Rosja prowadziła działania wywiadowcze o charakterze globalnym. Sytuacja na Ukrainie, ale także rozmowy na temat traktatu handlowego UE–USA oraz dynamiczne zmiany na rynku energetycznym (wzrost znaczenia wydobywania z łupków, drastyczne obniżenie ceny ropy) – to elementy które, będą definiować stopień aktywności rosyjskich służb w Europie i w Polsce⁸⁵.

Rosyjskie służby wywiadowcze zabiegają w Polsce przede wszystkim o uzyskanie informacji dotyczących polityki zagranicznej władz RP w sprawie polskiego członkostwa w strukturach europejskich i NATO, a także kreowania polityki wschodniej. Pewne jest to, że rosyjskie służby działające na terytorium Polski:

⁸⁰ W. Pawłow w latach 1973–1984 pełnił funkcję przedstawiciela KGB przy MSW. Według K. Kozłowskiego jeszcze w lipcu 1990 r. przy MSW była akredytowana grupa oficerów KGB, do końca 1990 r. ambasada rosyjska korzystała z 26 rządowych telefonów, a cała sieć była produkcji radzieckiej, a więc bez trudu mogła być podsłuchiwana. Przedstawiciel KGB oficjalnie pracował w MSW do 15 marca 1991 r., tamże, s. 687, 828.

⁸¹ Tamże, s. 715.

⁸² M. Minkina, *Wywiad Federacji Rosyjskiej...*, s. 77.

⁸³ Były one noclegownią dla rosyjskich „menedżerów”, a w wielu wypadkach znajdowały się tam siedziby spółek polsko-rosyjskich. Pracę wywiadu rosyjskiego ułatwiał fakt, że wiele polskich i zachodnich firm wynajmowało na terenie nieruchomości rosyjskich lokale na swoje siedziby, zob. T. Sakiewicz, *Odcinanie pepowiny*, „Gazeta Polska” 1999, nr 10, s. 3; tenże, *Biura handlowe do zadań specjalnych*, „Gazeta Polska” 1996, nr 37, s. 4; tenże, *Moskwa nad rzeką Wisłą*, „Gazeta Polska” 1996, nr 41, s. 5.

⁸⁴ Częściowo problem został już zaprezentowany, zob. M. Świerczek, *Aktywność w Polsce...*, s. 121–123. Wszystkie wyróżnienia w tekście pochodzą od autora (przyp. red.).

⁸⁵ M. Sankowski, *ABW: Rosyjski wywiad po raz pierwszy...*, [dostęp: 18 V 2015].

- 1) prowadzą aktywne działania zmierzające do pozyskania informacji z zakresu wywiadu gospodarczego, politycznego i naukowo-technicznego,
- 2) starają się docierać do osób dysponujących wiedzą istotną z punktu widzenia interesów i bezpieczeństwa Polski,
- 3) wykorzystują w swoich przedsięwzięciach nowoczesne rozwiązania techniczne i teleinformatyczne, szczególnie te służące do pozyskiwania informacji oraz prowadzenia łączności wywiadowczej,
- 4) wspierają działania o charakterze lobbingsowym na rzecz rodzimych firm funkcjonujących na polskim rynku,
- 5) inspirują do działań zgodnych z interesami swoich państw.

Do priorytetów wywiadowczych rosyjskich służb należała polityka energetyczna RP, w tym zakres dywersyfikacji źródeł energii do Polski, perspektyw rozwoju sektora jądrowego czy plany eksploatacji złóż gazu łupkowego. Wynikało to przede wszystkim z uwarunkowań sytuacji gospodarczej w Rosji, dla której eksport gazu i ropy naftowej stanowi jedno z głównych źródeł dochodu narodowego i jest ona żywo zainteresowana utrzymaniem swojej pozycji jako dostawcy surowców energetycznych na rynki europejskie.

W wyniku realizowanych przedsięwzięć Kontrwywiad ABW potwierdził, że główne kierunki zainteresowań obcych służb specjalnych w Polsce, w tym zwłaszcza rosyjskich, nie uległy zasadniczym zmianom w stosunku do lat poprzednich.

W latach 2009–2014 rosyjskie służby zintensyfikowały wywiad gospodarczo-polityczny i naukowo-techniczny oraz podejmowały próby docierania do osób związanych z infrastrukturą bezpieczeństwa i strategicznymi sektorami państwowymi. Realizowały i wspierały również działania o charakterze lobbingsowym na rzecz rosyjskich firm funkcjonujących na polskim rynku. Rosyjski wywiad wykorzystywał przy tym nowoczesne rozwiązania techniczne i teleinformatyczne, które służą do pozyskiwania informacji oraz prowadzenia łączności wywiadowczej.

Jak wynika z informacji „Dziennika Gazety Prawnej”, ambasada rosyjska w Warszawie posiada sprzęt do nasłuchu rozmów telefonicznych. Federalna agencja wywiadu elektronicznego FAPSI w niczym nie ustępuje amerykańskiej NSA. Rosjanie są w stanie przechwytywać wszystkie rozmowy telefoniczne w odległości kilometra od swojej ambasady (szpiegostwo elektroniczne). W obszarze tym znajdują się kluczowe polskie urzędy – MSZ, MON, CBA, KPRM i Belweder⁸⁶.

W wyniku złożonych działań operacyjnych zrealizowanych w 2014 r. ABW ustaliła i zatrzymała pod zarzutem szpiegostwa obywatela RP narodowości rosyjskiej (posiada on równocześnie obywatelstwo FR), który jest podejrzewany o współpracę z wywiadem wojskowym Federacji Rosyjskiej GRU. W październiku 2014 r. uznano również za persona non grata dwóch rosyjskich dyplomatów, którzy prowadzili działania niezgodne ze statusem dyplomatycznym.

Polska jest również celem aktywnej działalności wywiadowczej państw sąsiedzkich, powstałych po rozpadzie ZSRR z uwagi na bycie członkiem NATO i UE oraz

⁸⁶ Dla polskich służb to nie jest żadne zaskoczenie. Przynajmniej od kilkunastu lat – komentuje były szef wywiadu gen. Zbigniew Nowek – *Jeszcze gdy kierowałem UOP, przestrzegaliśmy ówczesnego szefa resortu obrony narodowej, że jego gabinet jest inwigilowany zza ogrodzenia. Problem w tym, że politycy nie chcą rozumieć alertów płynących z własnych służb* – dodaje. Jak w każdej innej ambasadzie, tak również w rosyjskiej pracują oficerowie wywiadu korzystający z dyplomatycznych przykrywek. To do nich trafiają informacje z nasłuchu. Bardziej niż Rosjan nasi politycy bali się inwigilacji przez polskie służby, zob. R. Zieliński K, Mąjszyk, *Kreml zbyt blisko Belwederu*, MON, MSZ i KPRM [online], <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/747451,mon-msz-i-kprm-rosja-przechwytuje-w-polsce-rozmowy-telefoniczne.html> [dostęp: 21 XI 2013].

obecność wojsk polskich w rejonach konfliktów. Służby te w pracy wywiadowczej stosują pełny wachlarz tradycyjnych instrumentów operacyjnych, jednocześnie uzupełniając go białym wywiadem i środkami quasi-lobbingowymi. Celem tych działań jest rozpoznanie mechanizmów decyzyjnych w polityce i gospodarce Polski oraz uzyskanie informacji wyprzedzających, służących ochronie interesów Federacji Rosyjskiej w regionie⁸⁷.

W 2009 r. ABW zatrzymała „uśpionego” agenta GRU Tadeusza Juchniewicza, który mieszkał od kilkunastu lat w Polsce i prowadził firmę. W 2010 r. został on skazany na trzy lata więzienia za szpiegostwo na rzecz Rosji. W uzasadnieniu wyroku sędzieja ujawnił, że jego działalność w województwie kujawsko-pomorskim i mazowieckim trwała od stycznia 2003 r. Regularnie przysyłał do centrali GRU w Moskwie – i odbierał od niej – zaszyfrowane wiadomości, używając do tego nowoczesnego sprzętu kryptograficznego wysokiej klasy, który wyglądał jak sprzęt codziennego użytku⁸⁸.

W 2013 r. ABW pogłębiła wiedzę na temat potencjału i metod działania służb specjalnych Białorusi, dla których kierunek polski pozostaje jednym z priorytetów aktywności. Potwierdzono przy tym przedsięwzięcia wywiadu białoruskiego związane z poszukiwaniem rynków zbytu na towary białoruskie, firm gotowych inwestować w ich kraju a także możliwości uzyskiwania środków z programów pomocowych UE. Ponadto wywiad białoruski zabiegał o zdobywanie informacji dotyczących takich obszarów, jak polski sektor zbrojeniowy, funkcjonowanie wojska, struktury systemu bezpieczeństwa wewnętrznego RP⁸⁹.

W 2014 r. funkcjonariusze Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego zatrzymali i aresztowali obywatela Białorusi, któremu Prokuratura Apelacyjna w Warszawie przedstawiła zarzut prowadzenia działalności wywiadowczej przeciwko RP. Wydalono wówczas z Polski także: attaché wojskowego ambasady Białorusi w Polsce, ustalonego oficera białoruskich służb specjalnych⁹⁰.

O skali działań rosyjskich służb wywiadowczych świadczy również i to, że w latach 1997–2010 polskie prokuratury prowadziły 21 postępowań karnych w sprawach szpiegowskich. W 2011 r. prowadzono 2 śledztwa dotyczące przypadków szpiegostwa, natomiast w 2013 r. podjęto formalne działania wobec jednego z obywateli Białorusi, podejrzanego o realizację działań godzących w bezpieczeństwo i interesy Polski.

W 2013 r. prowadzono jedno postępowanie przygotowawcze o szpiegostwo określone w art. 130 kk w związku z art. 270 kk⁹¹.

W wyniku rozpoznania przedsięwzięć podejmowanych na terytorium RP przez obce służby wywiadowcze wszczęto w 2014 r. cztery śledztwa w związku z uzasadnionym podejrzeniem popełnienia przestępstwa szpiegostwa stypizowanego w art. 130 i 132 kk. ABW prowadziła ogółem pięć postępowań przygotowawczych o tym charakterze.

⁸⁷ Od 1997 r. polskie prokuratury prowadziły 21 postępowań karnych dotyczących szpiegostwa, z czego dziewięć zakończyło się wniesieniem oskarżenia, a sześć wyrokiem skazującym. W 2010 r. były prowadzone cztery śledztwa o takim charakterze, a w 2009 r. sześć.

⁸⁸ T. Juchniewicz 22 listopada 2010 r. został skazany na trzy lata pozbawienia wolności w związku z przynależnością do struktur obcego wywiadu i utrzymywaniem zaszyfrowanej łączności z centralą w latach 2003–2009. W 2011 r. zwolniony z zakładu karnego po odbyciu 2/3 kary i wydalony z RP.

⁸⁹ *Raport z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2013 roku*, s. 21.

⁹⁰ *Raport z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2014 roku*, s. 16; zob. też L. Szymowski, *Polskie uszy Łukaszenki*, „Angora” 2015, nr 38, s. 33.

⁹¹ *Raport z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2013 roku*, s. 20–21.

Należy podkreślić, że w kwestii dekompozycji (niszczenia) systemów państwowych Rosjanie mają długą tradycję sięgającą XVIII wieku⁹². Działania dezintegrujące funkcjonowanie państwa (oskarżenie o szpiegostwo premiera J. Oleksego, oczerniające publikacje prasowe i medialne na temat prezydenta A. Kwaśniewskiego⁹³ czy też odwołanie Mikołaja Budzanowskiego⁹⁴ itd.) oraz działania mające na celu neutralizację polityków kontestujących wpływ rosyjskie w Polsce, to tylko niektóre metody stosowane przez rosyjskich sterników.

Osobną kwestią jest problem lustracji będącej specyficznym elementem procesu rozliczenia się z przeszłością komunistyczną. Lustracja polityków, i nie tylko, z pewnością była wykorzystywana przez obce służby specjalne do destabilizacji sytuacji na polskiej scenie politycznej. Tzw. dzika lustracja (lista Macierewicza) czy ujawnienie dokumentów, które wyciekły z UOP, doprowadziły do kryzysów na poziomie parlamentu czy rządu⁹⁵.

2.2. Relacje w sferze gospodarczej

Relacje w sferze gospodarczej po rozpadzie ZSRR roku zmieniły się na niekorzyść Polski. Uzależnienie od surowców energetycznych sprowadzanych z Rosji stale rosło, a możliwości dywersyfikacji kierunków dostaw malały. Fiasko umowy norweskiej, budowa gazociągu Nord Stream, opóźnianie się budowy gazoportu w Świnoujściu, zdecydowanie zwiększyły zależność Polski od Rosji, umożliwiając Moskwie manipulowanie wewnętrznymi procesami politycznymi na szczytach władzy bądź uzyskiwanie korzystnych dla siebie rozwiązań nie tylko w dziedzinie gospodarczej. Rosja otwarcie wykorzystuje narzędzia ekonomiczne nie tylko dla zysku finansowego, lecz także do celów politycznych, zgodnie zresztą z Doktryną Falina-Kwicińskiego⁹⁶.

W wymiarze gospodarczym strategia Rosji przybiera formę przede wszystkim stosunków bilateralnych. Obejmuje ona relacje handlowe, inwestycyjne, transportowe⁹⁷

⁹² Rosja zachowała skuteczne środki wewnętrznej dekompozycji w krajach, które wyostały się spod jej kurateli, zob. A. Nowak, *Co jeszcze Rosja może?*, „Życie” 1998, nr 77, s. 9.

⁹³ Dziennik „Życie” opisał pobyt prezydenta A. Kwaśniewskiego i W. Ałganowa w Centralnym Ośrodku Sportu we Władysławowie-Cetniewie w sierpniu 1994 r. Opublikował też kserokopię rachunków obu gości za pobyt w pensjonacie Rybitwa. Kopie te najprawdopodobniej wyciekły z UOP, który przyznał, że jesienią 1995 r. jego oficerowie sprawdzali w ośrodku wojaże Ałganowa, zob. R. Kasprów, J. Łęski, *Wakacje z agentem*, „Życie” 1997, nr 196, s. 1–3; czy też D. Cychol, K. Piławski, *Ruski hak na Kwacha*, „Nie” 1997, nr 13, s. 1.

⁹⁴ Media informowały, że w trakcie spotkania w Moskwie reprezentacji polskich parlamentarzystów pod kierownictwem G. Schetyny i W. Cimoszewicza z Komisją Spraw Zagranicznych Rady Federacji, na którym strona rosyjska poruszyła sprawę rzekomego lekceważenia przez Polaków rosyjskiego kapitału. Rzecz dotyczyła inwestycji rosyjskiego oligarchy W. Kantora w polską spółkę Azoty Tarnów. Po oficjalnej części polscy goście udali się na kolację. Obecny był tam sam W. Kantor. Rosjanie domagali się m.in. dymisji ówczesnego ministra skarbu M. Budzanowskiego.

⁹⁵ O wpływie lustracji na sytuację polityczną zob. A. Opalińska, *Lustracja w Polsce i w Niemczech*, Wrocław 2012, s. 188–199.

⁹⁶ Doktryna Falina-Kwicińskiego polegała na zastąpieniu radzieckich czołgów rurociągami i przez uzależnienie od dostaw ropy i gazu utrzymanie wpływu Moskwy w Polsce, zob. P. Naimski, *Energia i niepodległość*, w: *Wygazanie Polski 1989–2015*, L. Sosnowskiego (red.), Kraków 2015, s. 185; M. Staniszewski, *Rosja – najgroźniejszy kraj na świecie*, „Do Rzeczy” z 6 VIII 2013 r. [online], <http://dorzczy.pl/id,1236/Rosja-najgroźniejszy-kraj-na-swiecie.html> [dostęp: 6 VIII 2013].

⁹⁷ Pod koniec 2015 r. zostanie uruchomiony pierwszy polsko-litewski most energetyczny, który ma wzmocnić niezależność energetyczną od Rosji. Prądem przesyłanym przez most będzie handlować spółka kontrolowana przez rosyjską firmę, związaną m.in. z W. Ałganowem, I. Siczynem, informacja za: G. Wiercholowski, *Prąd od kolegów Ałganowa*, „Gazeta Polska” 2015, nr 7 (1123), s. 8–9.

i współpracę w dziedzinie przepływu technologii i know-how. Dominującą rolę odgrywa oczywiście eksport rosyjskich surowców energetycznych. Sprowadzenie ekonomicznego wymiaru strategii rosyjskiej jedynie do kwestii zaopatrywania Europy w ropę naftową i gaz byłoby jednak zbyt dużym uproszczeniem. Polityka gospodarcza Moskwy wobec Europy Środkowej jest bowiem wieloaspektowa, choć zawsze podporządkowana celom strategicznym. Ma więc przede wszystkim charakter gry politycznej, a nie rynkowej⁹⁸.

W 1993 r. pomiędzy RP a FR został podpisany traktat o handlu i współpracy gospodarczej. Razem z traktatem podpisano międzyrządowe porozumienie o budowie gazociągów tranzytowych z Rosji do Europy Zachodniej i o dostawach gazu ziemnego do Polski. Na mocy tych traktatów powstały podstawy prawne rozwoju polsko-rosyjskiej wymiany handlowej i współpracy gospodarczej.

Uzależnienie rynku paliwowo-energetycznego

Polska jest zależna od Rosji pod względem dostaw gazu. Rosja to kluczowy dostawca surowców energetycznych. Ponad 90 proc. importowanego gazu i ropy naftowej, w tym ponad 50 proc. konsumowanych surowców, pochodzi z Gazpromu i spółek od niego zależnych.

Gaz ziemny jest ważnym instrumentem presji (diplomacja rurociągową). Mocarstwowo status Rosji w znacznym stopniu wynika z faktu, że posiada ona największe na świecie złoża gazu ziemnego (ponad 30 proc. światowych zasobów) i jest największym jego eksporterem. Pozycję wzmacnia monopol na tranzyt gazu na obszarze byłego ZSRR, co pozwala wykorzystywać gaz jako instrument w polityce zagranicznej. Aby zachować dominację, Rosja musi utrzymywać kontrolę nad wydobyciem i infrastrukturą transportową oraz modernizować i rozbudowywać sieć przemysłową⁹⁹.

Cele polityki energetycznej Kremla nakreślono w *Strategii Energetycznej Kraju* (2013), zaaprobowanej przez W. Putina, stawiającej ją w centralnym punkcie rosyjskiej dyplomacji. Istotą funkcjonowania przemysłu surowcowego jest wzmocnienie geopolitycznej potęgi Rosji. Oznacza to w praktyce: zapobieganie dywersyfikacji źródeł surowców energetycznych gazu w krajach europejskich, wzmocnienie kontroli nad międzynarodowym rynkiem gazowym, przejęcie „pomniejszych aktywów”, czyli sieci dystrybucyjnej i magazynowej, oraz wykorzystanie ich do wywierania nacisków politycznych¹⁰⁰.

W przypadku Polski od 25 lat mamy do czynienia z ciągłą presją Rosji, która zmierza do przejęcia kontroli nad strategicznymi gałęziami gospodarki. W Moskwie traktuje się eksport surowców energetycznych jako naturalne narzędzie pomagające w prowadzeniu polityki zagranicznej. Rosjanie nie widzą powodu, aby z PGNiG rozmawiać o obniżce ceny gazu, gdyż Polska nie ma możliwości zastąpienia rosyjskiego importu innymi dostawami. Stąd też Polska ciągle płaci jedną z najwyższych w Europie stawek za rosyjski gaz, pomimo że jest krajem tranzytowym. Moskwa nie musi podejmować żadnych praktycznych działań – sama groźba zakręcenia kurka znacznie zwiększa jej siłę polityczną i gospodarczą¹⁰¹. Gazprom jawi się jako instrument wpływu Rosji¹⁰².

⁹⁸ P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji Rosyjskiej...*, s. 10.

⁹⁹ Por. A. Bryc, *Rosja w XXI wieku...*, s. 101.

¹⁰⁰ E. Lucas, *Nowa zimna wojna...*, s. 233.

¹⁰¹ Na początku 2009 r. Rosja przerwała na kilkanaście dni dostawę gazu do Europy, zob. A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2012*, Kraków 2013, s. 605.

¹⁰² M. Graczyk, *Ambasadorowie Gazpromu*, „Wprost” 2001, nr 978, s. 36–39; E. Lucas, *Nowa zimna wojna...*, s. 234, 238; 23 lata temu Gazprom był radzieckim ministerstwem, zob. I. Trusewicz, *Gazowa broń*

W branży energetycznej Rosja często stosuje nieformalne sankcje, „zakręcając kurek” z „geostrategicznych” powodów. Przykładem może być odcięcie dostaw ropy naftowej do zakupionej przez polski Orlen rafinerii w Możejkach pod pretekstem awarii i remontu wiodącej na Litwę odnogi ropociągu „Družba”¹⁰³. Jako przykład skutków działalności rosyjskich służb w obszarze energetyki może posłużyć utrata kontroli w 2003 r. nad litewską Geonaftą przez polskich inwestorów – spółki Petrobaltic i Energopol¹⁰⁴.

Dobrym przykładem zależności Polski od rosyjskich surowców energetycznych jest sprawa przedłużenia umowy na dostawy gazu¹⁰⁵, która pokazała, że Rosjanie nie zrezygnowali z instrumentalnego wykorzystywania EuRoPol Gazu w swojej polityce. Przy okazji doprowadzili do zawirowań w polskim rządzie i w głównej polskiej spółce gazowej. Po aferze z Jamalem II¹⁰⁶ stanowisko utracili minister skarbu i prezes PGNiG. Moskwa wielokrotnie w ostatnich latach poprzez EuRoPol Gaz realizowała swoje imperialne cele. Gazprom uzyskał od polskiego rządu za pośrednictwem tej spółki nadspodziewanie dużo¹⁰⁷.

Próba uwolnienia się z kleszczy energetycznych Rosji był pomysł budowy rurociągu naftowego (Sarmatia), który uwolniłby Europę Wschodnią od energetycznej presji Kremla, znalazł uznanie w Brukseli. Budowa rurociągu łączącego Odessę z Brodami, gdzie istniało już odgałęzienie sowieckiego rurociągu naftowego, rozpoczęła się w 1996 r. i trwała do 2002 r. W założeniach miała stanowić część rozbudowanego systemu prowadzącego do rafinerii w Płocku i terminalu w Gdańsku. Ropa z pól naftowych miała docierać istniejącym systemem rurociągów do gruzińskiego portu Supsa, następnie tankowcami do Odessy i stamtąd dzięki rurociągowi Odessa–Brody i jego połączeniu z istniejącą siecią rurociągów na terenie Polski trafiać do odbiorców w Europie. Ewidentnym przegranym byłaby w tym rozdaniu Rosja, dziś skutecznie kontrolująca dostawy ropy na Zachód i używająca jej jako instrumentu uprawiania polityki międzynarodowej.

Połączenie rurociągu naftowego Odessa–Brody z rurociągiem Przyjaźń wymaga budowy łącznika do znajdującego się po polskiej stronie Adamowa na Mazowszu. Aby uniezależnić się od Rosji, która wykorzystywanie surowców energetycznych jako elementu prowadzenia polityki zagranicznej zapisała w swojej oficjalnej doktrynie państwowej, trzeba wybudować 317 km rurociągu. Według planów miałby on mieć zdolność przesyłową rzędu 30 mln ton ropy naftowej rocznie. Jednak **kontrakt, jaki PKN Orlen zawarł z rosyjskim Rosnieftem, w rzeczywistości eliminuje pośredników w handlu ropą odbywającego się przez lądowe ropociągi, co może być przekreśleniem projektu Sarmatia.**

Kremla, „UważamRze” 2012, nr 5 (52), s. 78–81.

¹⁰³ A. Kublik, *Rosjanie ostatecznie zaczopują ropociąg do Możejek*, „Gazeta Wyborcza” z 3 XII.2010 r. [online], http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,8765438,Rosjanie_ostatecznie_zaczopuja_ropociag_do_Mozejek.html [dostęp: 3 XII 2010].

¹⁰⁴ Patrz: P. Żurawski vel Grajewski, *Polityka Unii Europejskiej wobec Rosji a interesy Polski 1991–2004*, Kraków–Warszawa 2008, s. 525. Por: B. Kittel, *Jak rosyjski kapitał przejmie polskie interesy*, „Rzeczpospolita” 2004, nr 142 (6825), s. B5. Tam też znajduje się szczegółowy opis przejęcia spółki i gry mafijno-wywiadowczej prowadzonej przez Rosjan wokół całej operacji.

¹⁰⁵ Gazociąg Jamalski został oddany do użytku w 2001 r., zob. P. Naimski, *Energia i niepodległość...*, s. 187.

¹⁰⁶ R. Mościcki, *Afera Jamal II może się skończyć kolejnymi dymisjami* [online], http://www.biztokołopl/gospodarka/afera-jamal-ii-moze-sie-skonczyz-kolejnymi-dymisjami_a7833 [dostęp: 22 IV 2013].

¹⁰⁷ Szerzej o negocjacjach zob. T. Grabowski, G. Makuch, *Polityka zagraniczna wobec Rosji, w: Główne kierunki polityki zagranicznej rządu Donalda Tuska w latach 2007–2011*, P. Musiałek (red.), Kraków 2012, s. 247–249.

Kolejnym surowcem, od którego dostaw Polska w coraz większym stopniu się uzależnia, jest węgiel kamienny. „Afera taśmowa” z 2014 r. pokazała również inny problem w stosunkach polsko-rosyjskich – zalewanie polskiego rynku tanim węglem ze Wschodu. Niektórzy sugerują, że lobby rosyjskie w Polsce jest silne, a zamykanie kopalń leży w interesie następujących grup: eksporterów węgla z Rosji, importujących go w Polsce, forsujących energię zieloną oraz tych, którzy chcą przejąć kopalnie po prywatyzacji. Wśród lobbujących na rzecz Rosji znajdują się też politycy.

Dziś o polskim węglu trzeba mówić w kategoriach bezpieczeństwa energetycznego państwa¹⁰⁸.

Próby wywierania wpływu na polski przemysł strategiczny

Geoekonomiczna aktywność Rosji jest dużym zagrożeniem dla bezpieczeństwa Polski. Główne jej przejawy to: umacnianie się „rosyjskiego lobby” w Brukseli, Berlinie, Paryżu, kremlowska polityka rurociągów, aktywność inwestycyjna rosyjskich koncernów należących do tzw. kompleksu paliwowo-energetycznego, a także skala rosyjskiego udziału w zaspakajaniu zapotrzebowania na paliwa płynne i gaz ziemny, nie tylko w kontekście elektroenergetyki, lecz także i produkcji przemysłowej, zwłaszcza chemicznej¹⁰⁹.

Szczególne obawy o bezpieczeństwo Polski budzą również nowe inwestycje infrastrukturalne w branży energetycznej – Nord Stream czy np. przejęcie zarządu w strategicznych przedsiębiorstwach związanych z energetyką, np. Lotosu¹¹⁰. Celem strategicznym Rosji, który zdecydował o budowie Nord Stream, jest przede wszystkim marginalizacja znaczenia tranzytowego Białorusi i Polski, a częściowo także Ukrainy¹¹¹. Nord Stream ma również symboliczne znaczenie, podkreśla znaczenie osi Berlin–Moskwa jako czynnika zastraszenia mniejszych państw leżących pomiędzy nimi¹¹². Należy podkreślić, że Polska nie była w stanie skutecznie zablokować budowy Nord Stream¹¹³.

*Śłużby specjalne Federacji Rosyjskiej realizują także działania o charakterze lobbingsowym na rzecz rosyjskich podmiotów funkcjonujących na polskim rynku*¹¹⁴. Nowe narzędzie (lobbying) jest wykorzystywane pośrednio i bezpośrednio przez SWR oraz GRU. W 2014 r. można było zaobserwować całą gamę tego typu działań – przykładem

¹⁰⁸ B. Musiał, *Lobby rosyjskie ma polityków w Polsce* [online], <http://wpolityce.pl/gospodarka/229964-prof-musial-w-tygodniku-solidarnosc-lobby-rosyjskie-ma-politykow-w-polsce>, [dostęp: 16 I 2015].

¹⁰⁹ Rosyjskim inwestorom chodziło nie tylko o próbę zbudowania silnego przyczółka w UE, lecz także o storpedowanie możliwej dywersyfikacji źródeł pozyskiwania gazu ziemnego przez zakłady produkujące sztuczne nawozy. Same Azoty to odbiorca około 10 proc. importowanego przez Polskę rosyjskiego gazu. Przejęcie Tarnowa zniweczyłoby także plany koncentracji polskiej chemii przez stworzenie największego koncernu chemicznego w kraju i trzeciego co do wielkości w Europie, zob. M. Raś, *Polskie refleksy rosyjskiej geoekonomiki*, w: *Geopolityka w stosunkach polsko-rosyjskich*, S. Bieleń, A. Skrzypek (red. nauk.) Warszawa 2012, s. 190.

¹¹⁰ Tamże, s. 191.

¹¹¹ P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji Rosyjskiej...*, s. 16–17.

¹¹² E. Lucas, *Nowa zimna wojna...*, s. 237 i 240.

¹¹³ Pakt Putin–Schroeder z 8 września 2005 r. został zawarty wbrew woli i chyba poza wiedzą Polski. Przedstawiciele rosyjskiego Gazpromu oraz niemieckich koncernów EON i BASF podpisali w Berlinie porozumienie o budowie Gazociągu Północnego (NEGP), który przez Bałtyk połączył bezpośrednio Niemcy i Rosję. Umowę niemiecko-rosyjską podpisano bardzo uroczyście, aby podkreślić jej epokowe znaczenie. Dlatego odbyło się to w asyście kanclerza Niemiec Gerharda Schroedera i prezydenta Rosji W. Putina.

¹¹⁴ M. Sankowski, *ABW: Rosyjski wywiad...*

jest sprawa Acronu – prywatnej, rosyjskiej spółki, która próbowała przejąć kontrolę nad polskimi zakładami azotowymi. Odbywało się to w dwóch fazach aktywności rosyjskich służb:

- 1) działania ofensywne miękkie – z komercyjnym wykorzystaniem relacji o charakterze stricte politycznym (w tym zatrudnienie w roli lobbyisty byłego prezydenta RP). Była to próba wysondowania, a następnie „wychodzenia”, czyli załatwienia pozytywnej decyzji w sprawie możliwości zaangażowania kapitałowego Acronu w Azoty,
- 2) działania to ofensywne twarde polegające na kombinacji próby wrogiego przejęcia przedsiębiorstwa przy jednoczesnym wymuszeniu korzystnych decyzji za pomocą narzędzi sytuujących się na pograniczu prawa.

Azoty to największy przemysłowy importer gazu w Polsce. Po ewentualnym przejściu ich przez Acron firmą zwiąże się dostawami z Gazpromem. W grze o tarnowskie Azoty chodzi również o prawa do produkcji grafenu, materiału węglowodopodnego, który ma lepsze niż krzem właściwości. Tą technologię zakupiły w 2013 r. Azoty¹¹⁵. Jednak przypadek Acronu to nie jedyna tego typu forma testowania struktur państwa, choć chyba najbardziej znana. Inne, nieustępujące jej rozmachem, miały miejsce w sektorze energetyki jądrowej i elektroenergetyki, jednak ich szczegóły pozostają niejawne.

Rosja podejmowała również działania (medialne, lobbingowe, polityczne) na szczeblu europejskim, które miały na celu storpedowanie możliwości wydobycia gazu z łupków. W Polsce obserwowano próby aktywnego wpływania na legislację oraz ponadstandardowe zainteresowanie pracami parlamentu¹¹⁶. Zainteresowanie znacznie wykraczające poza monitoring prac, z wykorzystaniem osób wykonujących czynności dla służb specjalnych Federacji Rosyjskiej¹¹⁷.

Sektor energetyczny pozostaje jednym z najbardziej wrażliwych segmentów bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. W przypadku Polski bezpieczeństwo tego sektora ma szczególne znaczenie z uwagi na ograniczone możliwości dywersyfikacyjne dostaw surowców energetycznych. W najbliższych latach pozytywny wpływ na zmianę tej sytuacji może mieć przede wszystkim realizacja planów budowy elektrowni jądrowej oraz rozpoczęcie wydobycia gazu łupkowego.

W 2002 r. funkcjonariusze UOP zatrzymali ówczesnego szefa PKN Orlen – Andrzeja Modrzejewskiego, co było początkiem tzw. afery Orlenu. Według polskich śledczych tuż przed zatrzymaniem ówczesnego prezesa Orlenu ktoś masowo wyprzedawał akcje koncernu, wiedząc zapewne, że lada moment wybuchnie afera, która odbije się szerokim echem w świecie biznesu, a jak się później okaże – także polityki. W maju 2004 r. Sejm RP zdecydował się powołać komisję śledczą, która miała za zadanie wyjaśnić wszystkie polityczne wątki tej sprawy. W trakcie posiedzeń komisja odkryła liczne powiązania świata biznesu i polityki. Ujawniono m.in. notatki funkcjonariuszy Agencji Wywiadu na temat spotkania Jana Kulczyka z rosyjskim szpiegiem Władimirem Ałganowem w Wiedniu w lipcu 2003 r. W. Ałganow już wcześniej był znany polskim służbom

¹¹⁵ P. Maciążek, *Analiza – plan Kantora. Kulisy walki o Grupę Azoty* [online], http://www.defence24.pl/analiza_plan-kantora-kulisy-walki-o-grupe-azoty, [dostęp: 20 V 2015].

¹¹⁶ Prawnicy spółki założonej przez Gazprom i PGNiG próbowali skłonić Senat RP do przyjęcia poprawki, która wyeliminowałaby polską firmę z zarządzania Jamałem, zob. *Gazprom chciał przepchnąć korzystne zapisy* [online], <http://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/432630,lobbing-gazpromu-w-senacie-nie-udal-sie.html>, [dostęp: 10 VII 2013].

¹¹⁷ I. Janke, *Antylupkowe lobby walczy*, „UważamRze” 2011, nr 43, s. 80–82.

w związku z wybuchem tzw. afery „Olina”, która dotyczyła szpiegowania przez jedną z najważniejszych osób w państwie na rzecz Federacji Rosyjskiej. Według doniesień Agencji Wywiadu W. Ałganow podczas spotkania z polskim biznesmenem miał usłyszeć, że J. Kulczyk posiada szczególne wpływy u prezydenta A. Kwaśniewskiego, co może przyczynić się do realizacji korzystnych dla Rosjan rozwiązań dotyczących prywatyzacji Rafinerii Gdańskiej. Oprócz tych informacji komisja sejmowa uzyskała także dostęp do sporządzonych przez oficerów ABW stenogramów z podsłuchu zainstalowanego u polskiego lobbysty Marka Dochnała. Informacje ABW ujawniły tajne negocjacje M. Dochnała z ministrem skarbu w rządzie L. Millera – Zbigniewem Kaniewskim. Negocjacje dotyczyły sprzedaży Rosjanom ważnych firm energetycznych¹¹⁸. Afera Orlenu ujawniła ciemną stronę polityki, przyczyniła się do spadku zaufania do polskich koncernów energetycznych i pomimo powołania sejmowej komisji śledczej, pracy prokuratury oraz służb specjalnych, tak naprawdę nigdy nie będzie wiadomo, jaką rolę w tej aferze odgrywali najważniejsi ludzie w państwie¹¹⁹.

Obecnie działania ABW w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego obejmują:

- monitorowanie realizacji Programu Polskiej Energetyki Jądrowej. Aktywność ABW w tym obszarze była ukierunkowana przede wszystkim na zapewnienie ochrony kluczowych postępowań przetargowych, a także monitoring działalności podmiotu prowadzącego badania środowiskowe dla potencjalnych lokalizacji elektrowni jądrowej,
- identyfikowanie zagrożeń dla sektora paliwowego w Polsce. Działalność ABW była ukierunkowana na rozpoznawanie m.in.: ewentualnych nieprawidłowości związanych z funkcjonowaniem kluczowych spółek tej branży, podmiotów działających w tzw. szarej strefie oraz bezpieczeństwa dostaw i przesyłu ropy naftowej. ABW udaremniła działalność wielu spółek specjalizujących się w przestępczości paliwowej,
- rozpoznawanie potencjalnych zagrożeń sektora gazowego. Działania ABW w tym zakresie obejmowały m.in. pozyskiwanie i weryfikowanie – pod kątem wykrycia ewentualnych nieprawidłowości – informacji dotyczących systemu dostaw gazu ziemnego do Polski, potencjalnych zagrożeń dla tego systemu związanych z konfliktem na Ukrainie, procesu renegocjacji kontraktu na dostawy LNG dla PGNiG przez Qatargas a także budowy interkonektora gazowego Bernau–Szczecin, terminala gazoportu w Świnoujściu oraz monitorowanie procesu eksploracji gazu łupkowego,
- rozpoznawanie zagrożeń funkcjonowania rynku energii. Aktywność ABW koncentrowała się na monitorowaniu działań koncernów energetycznych na terytorium RP, zwłaszcza realizowanych przez nie inwestycji mających na celu rozbudowę mocy wytwórczych energii elektrycznej. Działania te mają szczególne znaczenie w związku z koniecznością zapewnienia ciągłości dostaw energii elektrycznej po planowanym wyłączeniu przestarzałych bloków energetycznych,
- rozpoznawanie ewentualnych nieprawidłowości związanych z rynkiem odnawialnych źródeł energii oraz wpływu wdrożenia zaostrzonej polityki klimatyczno-energetycznej na polski sektor energetyczny. W tym zakresie działania ABW

¹¹⁸ E. Ornacka, *Mafia na giełdzie okrada inwestorów*, „Focus Śledczy” 2012, nr 6 (13), s. 54.

¹¹⁹ A. Mitreğa, *Aktywność polskich i rosyjskich służb specjalnych w kształtowaniu bezpieczeństwa energetycznego*, „Studia Humanistyczno-Społeczne” 2013, nr 7, s. 113.

obejmowały monitorowanie m.in. procesu legislacyjnego dotyczącego ustawy o odnawialnych źródłach energii (OZE), przebiegu procesów budowy instalacji OZE, w tym zwłaszcza farm wiatrowych, pod kątem ewentualnych zachowań korupcyjnych osób odpowiedzialnych za podejmowanie decyzji administracyjnych, możliwości wyłudzenia przez inwestorów środków finansowych z funduszy unijnych oraz polskich programów przeznaczonych na rozwój tej branży,

- identyfikowanie i rozpoznawanie potencjalnych nieprawidłowości związanych z procesami inwestycyjnymi KGHM Polska Miedź SA zarówno w kraju, jak i za granicą. Aktywność ABW w tym obszarze obejmowała monitorowanie postępów prac w strategicznym projekcie tego podmiotu, tj. kopalni Sierra Gorda w Chile oraz monitorowanie funkcjonowania podmiotu zależnego – KGHM International,
- monitorowanie sytuacji polskiej branży węglowej. Działalność ABW obejmowała m.in. analizę funkcjonowania polskiego sektora węglowego w zakresie importu do Polski tańszego węgla z zagranicy oraz spadającego zapotrzebowania na węgiel w krajach UE wynikającego z realizacji pakietu klimatyczno-energetycznego, wpływających na obniżenie rentowności polskich spółek¹²⁰.

Mimo związków gospodarczych z Polską, Rosja nie waha się stosować embarga ekonomicznego: w 2005 r. (embargo na mięso i produkty rolne – kara za poparcie ruchów demokratycznych na Ukrainie i Białorusi), a w 2014 r. (kara za popieranie Majdanu)¹²¹.

Po raz pierwszy 10 listopada 2005 r. Rosja wprowadziła embargo na import polskiego mięsa, a cztery dni później również na produkty roślinne, co odebrano w Polsce jako czytelny wyraz dezaprobaty wobec nowych władz i ich polityki¹²². W 2013 r. Rosja zagroziła wstrzymaniem importu owoców i warzyw, jeżeli Polska nie zaostrzy kontroli eksportowanych produktów. Powtórzyła się zatem sytuacja, z którą wcześniej zmagala się branża mięsna. Pomimo kontroli rosyjskich służb weterynaryjnych w polskich zakładach, embargo na polskie produkty i tak zostało nałożone. Na początku sierpnia 2014 r. Rosja wprowadziła zakaz importu owoców, warzyw, mięsa, drobiu, ryb, mleka i nabiału z UE, a 6 października 2014 r. embargo na reeksport polskiej produkcji roślinnej. Rodzajem presji ekonomicznej zbliżonej do embarga jest również inspirowany przez rosyjską propagandę rządową bojkot towarów pochodzących z państwa, z którym Rosja jest w konflikcie.

2.3 Relacje w sferze militarnej

Państwa mają do dyspozycji siłę militarną. Wojna, według Carla von Clausewitza, to przedłużenie polityki prowadzonej za pomocą środków przemocy, czyli militarnych. To uzupełnienie działań dyplomatycznych. Przyjmuje się, że stan pokoju to sytuacja, w której państwa w swojej nieustannej rywalizacji, która siłą rzeczy rodzi konfrontacje, używają wyłącznie narzędzi politycznych, dyplomatycznych, ekonomicznych i informacyjnych. A tym czasem środki militarne są używane niemal zawsze, tak samo, jak pozostałe narzędzia konfrontacji międzynarodowej. Przez cały czas siły zbrojne realizują odstraszenie potencjalnego przeciwnika. Istnieją, ćwiczą, unowocześniają swoje uzbrojenie i utrzymują je w odpowiedniej sprawności. Każdy przeciwnik musi się liczyć z tym, że w przypadku agresji napotka twardego i zdecydowanego przeciwnika i po-

¹²⁰ Raport z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2014 roku, s. 15–16.

¹²¹ P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji...*, s. 13.

¹²² Rosyjskie sankcje dotyczyły zaledwie 8 proc. polskiego eksportu, a więc towarów o wartości 300 mld dolarów, szerzej zob. T. Grabowski, G. Makuch, *Polityka zagraniczna wobec Rosji...*, s. 246.

niesie odpowiednie, często dość wysokie koszty. Innymi środkami prewencyjnymi są: rozmieszczenie sił sojuszniczych, podniesienie gotowości sił narodowych, demonstracja siły, sojusznicze wzmocnienie zagrożonego kraju.

Działania formalno-instytucjonalne

Do najważniejszych kwestii trudnych w sferze militarnej można zaliczyć: niedopuszczenie do rozszerzenia Paktu Północnoatlantyckiego na wschód oraz blokowanie instalacji tarczy antyrakietowej w Europie Środkowej. Aby zrealizować te cele Rosja wykorzystwała wobec Polski następujące instrumenty: wpływanie na decyzje rządu polskiego, demonstrację siły militarnej (manewry, ćwiczenia), rozbudowę potencjału wojskowego w obszarach przygranicznych¹²³, szpiegostwo¹²⁴ oraz wykorzystywanie rakiet czy obwodu kaliningradzkiego jako straszaka¹²⁵.

Istnieją opinie, że militarnego znaczenia obwodu kaliningradzkiego nie należy przeceniać. Skala koncentracji wojsk rosyjskich, znaczna w początkach lat 90. XX w., uległa daleko posuniętej redukcji. W wymiarze wojskowym rosyjska enklawa w niewielkiej odległości od Warszawy tworzy jednak potencjalną groźbę otworzenia drugiego frontu w razie hipotetycznego konfliktu zbrojnego z Polską. Obecnie obwód kaliningradzki może być, i bywa niekiedy, wykorzystywany do demonstracji niezadowolenia Rosji z natowskiej aktywności w regionie (groźba rozmieszczenia rosyjskiej broni jądrowej w obwodzie i wycelowania jej w Polskę, wyrażona przy okazji sporu o ulokowanie elementów amerykańskiej tarczy antyrakietowej na terytorium RP)¹²⁶.

W istocie konflikt o tarczę (2006–2008) nie dotyczył samych instalacji i ich charakteru, lecz stanowił kontynuację strategicznego sporu o stopień zaangażowania militarnego USA w Polsce i szerzej – w Europie Środkowej oraz prawa tych krajów do pełnej suwerenności w kwestiach bezpieczeństwa. Rosja przeciwstawiała się stałemu rozlokowywaniu w regionie jakichkolwiek jednostek amerykańskich. Z kolei rząd polski był przekonany, że taka obecność to dodatkowa gwarancja bezpieczeństwa – w razie jakiegokolwiek zagrożenia USA będzie bardziej skłonne do zaangażowania się w Polsce, broniąc tak naprawdę „własnych sił” na obszarze RP¹²⁷.

Wobec Polski stosowany jest także szantaż militarny w postaci rozmieszczania w sąsiedztwie granicy z Polską rosyjskich rakiet średniego zasięgu typu Iskander, zdolnych do przenoszenia głowic jądrowych. Dzieje się tak niezależnie od deklarowanych w danym momencie stan stosunków Rosja–NATO¹²⁸. Podobny charakter miały zorganizowane we wrześniu 2009 r. na obszarze od Murmańska do Brześcia manewry wojskowe „Zapad 2009” i „Ładoga” (w tym w Leningradzkim Okręgu Wojskowym; co ciekawe, mimo zmiany nazwy na Petersburg, okręg dalej nazywa się leningradzki), podczas których około 30 tys. rosyjskich i białoruskich żołnierzy ćwiczyło tłumienie polskiego

¹²³ H. Bukowiecka, *Polityka Federacji Rosyjskiej...*, s. 201.

¹²⁴ A. Burzyńska, M. Majewski, *Rosjanie szpiegowali polską armię*, „Wprost” 2015, nr 10, s. 12–14.

¹²⁵ Obwód kaliningradzki z uwagi na swe położenie geopolityczne odgrywa ważną strategicznie rolę w zabezpieczeniu politycznych, gospodarczych i wojskowych interesów Rosji w Europie, K. Sawicki, *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej w ładzie międzynarodowym*, Toruń 2013, s. 19; o stosunku Polski do obwodu zob. tamże, s. 557–586.

¹²⁶ Por. P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji Rosyjskiej...*, s. 26–27.

¹²⁷ K. Pełczyńska-Nałęcz, *Dokąd sięgają granice Zachodu...*, s. 14.

¹²⁸ P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji Rosyjskiej...*, s. 7–8.

powstania na grodzieńszczyźnie oraz odparcie ataku na Gazociąg Północny. Symulowano wówczas rosyjski atak jądrowy i konwencjonalny na Polskę oraz zajęcie państw bałtyckich.

Fakt przeprowadzenia manewrów w 70. rocznicę sowieckiej inwazji na Polskę, okupacji państw bałtyckich i ataku na Finlandię podkreślał polityczno-symboliczny wymiar operacji. Kroki te (rozmiszczenie rakiet i manewry) nie mają w obecnej sytuacji międzynarodowej praktycznego znaczenia militarnego, są natomiast elementem rosyjskiej strategii politycznej podkreślania drugorzędności statusu bezpieczeństwa nowych członków NATO. Dokonywana tą metodą rosyjska demonstracja wojskowa jest adresowana przede wszystkim do Polski, Litwy, Łotwy i Estonii i ma wykazać rządowi i opinii publicznej tych państw, że ich interesy nie liczą się w strategicznej grze prowadzonej przez wielkie mocarstwa, a Moskwa może bezkarnie je lekceważyć – przy biernej postawie Sojuszu Północnoatlantyckiego, który na tego typu kroki albo nie reaguje wcale, albo odpowiada jedynie retorycznie, kontynuując „strategiczny dialog z Rosją”. Podważa to wiarygodność NATO wśród społeczeństw wymienionych krajów i ma je uczynić bardziej podatnymi na polityczną presję Kremla.

Działania rosyjskich służb specjalnych

Penetracja rosyjska była¹²⁹, jest i najprawdopodobniej będzie zagrożeniem dla wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa. Już po wejściu Polski do NATO (po 2000 r.) skazano trzech byłych oficerów Wojskowych Służb Informacyjnych, którzy zostali zatrzymani w 1999 r. przez UOP za szpiegowanie na rzecz ZSRR na przełomie lat 80. i 90. Zbigniew H. i Zbigniew P. zostali skazani na trzy lata, a Czesław W. na cztery lata. W 2005 r. na trzy lata więzienia skazano innego oficera WSI, ppor. Wojciecha S., uznanego za winnego szpiegostwa na rzecz Rosji¹³⁰.

Służba Kontrwywiadu Wojskowego w listopadzie 2008 r. zakończyła akcję, w której zgromadziła dowody na szpiegowską działalność dwóch dyplomatów z rosyjskiej ambasady w Warszawie: komandora A. Karasajewa i pułkownika S. Peresunki. Pierwszy pojawił się w Polsce 27 czerwca 2005 r. Urodzony we Lwowie S. Peresunko zrobił w rosyjskich służbach błyskawiczną karierę, do Polski przyjechał jako 34-latek w stopniu pułkownika. Z kwestionariusza osobowego złożonego w Departamencie Wojskowych Spraw Zagranicznych MON wynika, że był on oficerem piechoty morskiej zatrudnionym w sztabie dowództwa floty wojennej. W ostatnim dniu października 2006 r. do S. Peresunki dołączył drugi oficer GRU – wówczas 43-letni A. Karasajew, urodzony w Sewastopolu. Przyjechał on jako komandor marynarki wojennej. Służbom przedstawił się jako starszy inżynier, specjalista od artyleryjskiego i przeciwlotniczego uzbrojenia okrętów, zatrudniony wcześniej w państwowej centrali handlu bronią Rosoboronexport. Obaj nowi pracownicy rosyjskiej ambasady w Warszawie wykorzystywali każdą dogodną sytuację, aby brać udział w spotkaniach z polskimi oficerami. Nie opuszczali żadnych oficjalnych spotkań organizowanych przez MON dla korpusu dyplomatycznego. W 2006 r. odwiedzili między innymi Komendę Główną Żandarmerii Wojskowej i Centrum Szko-

¹²⁹ Szef WSI gen. Bolesław Izidorczyk potwierdził, że polskie siły zbrojne były penetrowane przez rosyjski wywiad, zob. M. Cielemeński, *Tajna wojna*, „Wprost” 1992, nr 50, s. 13–14.

¹³⁰ Podaje ją: *Ujęto szpiegów Rosji? Pułkownik MON i prawnik usłyszeli zarzuty* [online], <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1329,title,Ujeto-szpiegow-Rosji-Pulkownik-MON-i-prawnik-uslyszeli-zarzuty,wid,16962301,wiadomosc.html>, [dostęp: 16 X 2014].

lenia Sił Pokojowych w Kielcach. W 2007 r. wizytowali 22 Bazę Lotniczą i 41 Eskadrę Lotnictwa Taktycznego w Malborku. Byli także w Dowództwie Marynarki Wojennej w Gdyni. W porcie na Oksywiu weszli na pokład kilku jednostek 3 Flotylli Okrętów. W Akademii Marynarki Wojennej przedstawiono im program szkolenia podchorążych. Oficerowie GRU brali również udział w organizowanych przez MON licznych spotkaniach dotyczących aktualnej sytuacji i rozwoju Sił Zbrojnych RP. Byli też zapraszani na Międzynarodowy Salon Przemysłu Obronnego w Kielcach, targi Balt Military Expo i Air Show w Radomiu (2007 r.). Rosyjscy szpiedzy wykorzystywali jeszcze jeden pretekst do swobodnego podróżowania po Polsce – odwiedzali cmentarze wojenne Armii Radzieckiej, które znajdują się pod opieką specjalnego wydziału memorialnego, działającego od kilku lat przy Ambasadzie Rosji w Warszawie. Wszystkie wyjazdy S. Peresunki miały wspólny mianownik: uczestniczył tylko w tych uroczystościach, w których brali udział oficerowie z doborowych jednostek Wojska Polskiego. Był w Siedlcach 11 września 2005 r. wraz z przedstawicielami dowództwa 1 Siedleckiego Batalionu Rozpoznawczego, który wchodzi w skład 1 Warszawskiej Dywizji Zmechanizowanej im. Tadeusza Kościuszki. Z kolei 24 lipca 2007 r. w Jastrzębiu-Zdroju rosyjski szpieg mógł poznać dowództwo 18 Batalionu Desantowo-Szturmowego, wizytówkę polskich Wojsk Lądowych¹³¹.

Kontrwywiad ABW wdrożył w 2013 r. wobec rosyjskiego oficera SWR procedurę uznania go za persona non grata i wpisania na listę osób niepożądanych w Polsce, co było skutkiem prowadzenia przez niego agresywnych działań wywiadowczych zagrażających bezpieczeństwu RP¹³².

Rozpoznawano również aktywność rosyjskich służb specjalnych związaną z przeprowadzonymi białorusko-rosyjskimi manewrami Zapad 2013. Stwierdzono, że Rosjanie, a zwłaszcza wywiad wojskowy GRU, z uwagą analizowali reakcję Warszawy na przygotowania Rosji i Białorusi do ćwiczeń i na ich przebieg. Monitorowali m.in. wypowiedzi polskich polityków i ekspertów dotyczące manewrów, w tym opinie zawierające odniesienia do natowskich ćwiczeń Steadfast Jazz 2013, które odbyły się w listopadzie ub.r. na terytorium Polski i państw bałtyckich. W okresie poprzedzającym Zapad 2013 strona rosyjska podejmowała działania na rzecz zapewnienia sobie korzystnego odbioru manewrów przez opinię publiczną państw zachodnich.

W 2014 r. polskie służby uzyskały informację o działalności szpiegowskiej na rzecz GRU dwóch obywateli polskich. Niezwiązani z sobą agenci to żołnierz, podpułkownik Zbigniew J., starszy specjalista Departamentu Wychowania i Promocji Obronności MON, oskarżony o przestępstwo z art. 130 § 2 kk oraz warszawski prawnik Stanisław Sz. posiadający podwójne obywatelstwo: Federacji Rosyjskiej i Rzeczypospolitej Polskiej, podejrzany o szpiegostwo w strefie rynku paliw płynnych i energetyki. Stanisław Sz. został oskarżony o przestępstwo z art. 130 § 1 kk. Brał on udział w jednym ze spotkań Komisji Gospodarki Sejmu RP, zaproszony przez posła Ruchu Palikota. Był także w 2009 r. praktykantem firmy Unizeto, związanej z Konsulem Honorowym Federacji Rosyjskiej w Polsce¹³³. Stanisław Sz. wchodził również w skład zespołu prawnego, który opiniował w 2012 r. projekt budowy instalacji regazyfikacyjnej ciekłego gazu ziemnego w Świnoujściu. Obaj podejrzani zostali aresztowani na trzy miesiące¹³⁴.

¹³¹ *Tajemnice wojskowe na celowniku GRU* [online], <http://www.rp.pl/artukul/341444.html>, [dostęp: 29 VII 2009].

¹³² *Raport z działalności Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w 2013 roku*, s. 20–21.

¹³³ G. Wierchołowski, *Rosyjski konsul informatyzował NATO*, „Gazeta Polska” 2014, nr 44 (1108), s. 4.

¹³⁴ W. Kamiński, *Rosyjskie wtyki w Polsce*, „Gazeta Polska” 2014, nr 43 (1107), s. 10.

Zagrożeniem dla bezpieczeństwa państwa może być fakt, że w czynnej służbie wojskowej pozostają nadal żołnierze wyszkoleni przez KGB i GRU. W 1989 r. 100 proc. generałów i pułkowników legitymowało się ukończeniem radzieckich akademii wojskowych¹³⁵. W latach 1989–1990 w Polsce władzę sprawowali ludzie należący do Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego¹³⁶ (Wojciech Jaruzelski – prezydent, Czesław Kiszczak – szef MSW, Florian Siwicki – szef MON, Jerzy Skalski – szef Komitetu Obrony Kraju, Józef Użycki – szef Sztabu Generalnego, Franciszek Puchała – jego zastępca)¹³⁷.

Przypadki szkolenia oficerów WSI w Rosji odnotowano jeszcze w latach 1992–1993. Komisja Weryfikacyjna WSI uzyskała informację, że jeszcze w maju 1992 r. przebywał pod Moskwą na miesięcznym szkoleniu specjalistycznym w zakresie obsługi systemów namierzania płk. P. Z. notatki tego oficera wynika, że na kursie tym oprócz niego było czterech innych oficerów z Polski, którzy tworzyli odrębną grupę szkoleniową¹³⁸. W 2013 r. w resorcie obrony pełniło służbę 53 żołnierzy, którzy ukończyli sowieckie szkolenia organizowane przez wywiad wojskowy KGB w ZSRR oraz innych krajach bloku komunistycznego oraz służyli w komunistycznym wywiadzie Ludowego Wojska Polskiego i Wojskowych Służbach Wewnętrznych¹³⁹.

Żołnierze, którzy przeszli szkolenia w Moskwie lub innych ośrodkach, a także funkcjonariusze komunistycznych służb mogli stanowić naturalną grupę, wokół której Rosjanie intensyfikowali działania, próbując odbudować swoje wpływy. Kursy GRU i KGB nie służyły jedynie przekazywania fachowej wiedzy, miały one służyć do werbunku i wyrabiania poczucia lojalności wobec sowieckich służb.

2.4. Relacje w sferze społeczno-kulturowej

Rządy i społeczeństwa państw bloku wschodniego były w zasadzie penetrowane przy użyciu metod psychospołecznych i normatywnych (sowietyzacja) oraz mechanizmów oddziaływania kulturowego¹⁴⁰. Po rozpadzie ZSRR praktycznie ustała wymiana kulturalna. Zastąpiła ją „turystyka zakupowa”. Zrezygnowano z organizacji festiwalu piosenki radzieckiej, pociągi przyjaźni przestały jeździć, odwołano Wyścig Pokoju.

Analizując relacje polsko-rosyjskie w sferze społeczno-kulturowej, należy zwrócić uwagę na trzy aspekty: politykę historyczną, politykę informacyjną oraz współpracę kulturalną.

¹³⁵ A. Dudek, *PRL bez makijażu*, Kraków 2008, s. 217; W. Jaruzelski w rozmowie z M. Gorbaczowem (kwiecień 1990 r.) szczylił się swoją kadraj, z dumą podkreślając jej perspektywiczne znaczenie, zob. też S. Cenciekiewicz, *Atomowy szpieg...*, s. 429–430.

¹³⁶ Niektórzy badacze przypisują decydującą rolę wojskowym służbom specjalnym w przeprowadzaniu procesów transformacyjnych w Polsce, zob. J. Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu*, Gdańsk 2001, s. 118; o marginalnym potraktowaniu problematyki wojskowej przy okrągłym stole zob. J. Zalewski, *Wojsko Polskie w przemianach ustrojowych 1989–2001*, Warszawa 2002, s. 106–108.

¹³⁷ S. Cenciekiewicz, *Atomowy szpieg...*, s. 429.

¹³⁸ W. Kamiński, *Z Moskwy do MON-u*, „Gazeta Polska Codziennie”, nr 647 z 24 X 2013 r. [online], http://gpcodziennie.pl/24421-zmoskwy-domon-u.html#_VZW9KqTc-WE [dostęp: 24 X 2013].

¹³⁹ To oficjalna informacja przekazana przez szefa MON Tomasza Siemoniaka na interpelację poselską. Szef resortu przyznaje, że dane są niepełne. Twierdzi, że ministerstwo nie dysponuje pełnymi danymi w tej dziedzinie.

¹⁴⁰ Szerzej na temat metod oddziaływań: P. Pawelczyk, D. Piontek, *Socjotechnika w komunikowaniu politycznym*, Poznań 1999, s. 34–61; M. Karwat, *Sztuka manipulacji politycznej*, Toruń 1999, s. 10–52.

Polityka historyczna

Rosyjskie interesy są historycznie uwarunkowane. W związku z tym jest i polityka historyczna Rosji, historia bowiem to instrument polityczny¹⁴¹.

U źródeł współczesnej polityki historycznej Rosji leży konflikt z Polską jako największym państwem w regionie, które jest w stanie oddziaływać skutecznie na międzynarodową wizję dziejów naszej części kontynentu¹⁴². Przedmiotem rosyjskich operacji w tym zakresie jest przede wszystkim Polska, choć adresatem też głoszonych przez propagandystów Kremla są także inne państwa. Rosyjska interpretacja historii dotyczy całych dziejów¹⁴³, a nie tylko historii najnowszej, i jest oparta na powszechnej praktyce kłamstw i przemilczeń (tzw. dysymulacja dezinformacyjna).

Celem strategii rosyjskiej jest utrzymanie wizji Rosji/ZSRR jako „wyzwoliciele Europy od nazizmu” i głównego zwycięzcy w II wojnie światowej, nieobciążonego współodpowiedzialnością za jej rozpętanie ani za popełnione zbrodnie przeciw ludzkości na sąsiednich narodach. Owo zwycięstwo z 1945 r. ma dawać także dzisiejszej Rosji jako spadkobierczyni ZSRR tytuł do współdecydowania o losach Europy.

Rosja dąży do utrwalenia obrazu relacji polsko-rosyjskich jako zdominowanych przez polskie fobie wynikające z historii¹⁴⁴. W tym ujęciu rzeczywiste problemy współczesności (sprzeczność interesów polsko-rosyjskich, kwestie energetyczne, amerykańska obecność wojskowa w Europie Środkowej, rozszerzenie NATO i UE na wschód, szlak wodny przez Zalew Wiślany itd.) mają zejść na drugi plan zarówno w odbiorze europejskiej, jak i polskiej opinii publicznej. Dodatkowym walorem prowadzonej przez Rosję polityki historycznej wobec Polski jest możliwość jej wykorzystania do pogłębienia podziałów na polskiej wewnętrznej scenie politycznej¹⁴⁵.

Rosjanie posiadają różnorodne instrumenty prowadzenia polityki historycznej. Są nimi:

- wydana przez władze 3 listopada 1990 r. dyrektywa o wykorzystywaniu historii w stosunkach z Polską – jako instrument formalno-prawny,
- zatwierdzona 12 maja 2009 r. *Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Federacji Rosyjskiej do 2020 roku*, w której dążenie do rewizji miejsca i roli Rosji w historii zostały wymienione wśród zagrożeń bezpieczeństwa narodowego państwa,
- powołanie Polsko-Rosyjskiej Grupy do Spraw Trudnych – zespołu polskich i rosyjskich ekspertów i naukowców wyznaczonych przez oba państwa do omawiania najtrudniejszych spraw, które wynikają z zaszłości historycznych obu krajów. Grupa ma charakter doradczy wobec rządów Polski i Rosji. Została powołana w styczniu 2002 r. podczas oficjalnej wizyty prezydenta W. Putina w Polsce. Inau-

¹⁴¹ K. Pełczyńska-Nałęcz, *Stosunki polityczne między Polską a Rosją po 1990 roku*, w: Białe plamy – czarne plamy. Sprawy trudne w polsko-rosyjskich stosunkach 1918–2008, A.D. Rotfeld, A.W. Torkunow (red.), Warszawa 2010, s. 670–686.

¹⁴² Drugim z narodów posiadających taką zdolność są Ukraińcy, którzy wzbudzili zainteresowanie w Europie pomarańczową rewolucją. Ich narracja historyczna podważa rosyjskie roszczenia do ciągłości państwowej z Rosją Kijowską. Rewolucja nad Dnieprem wywołała także rosyjskie ataki propagandowe na rolę Polski w dziejach Ukrainy, zob. L. Pietrzak, B. Cichocki, *Propaganda historyczna Rosji w latach 2004–2009*, Warszawa 2009, s. 7, 15.

¹⁴³ Zob. wykres dotyczący ekspansji cywilizacyjnej, w: *Zarys koncepcyjnych i organizacyjnych założeń oddziaływania informacyjnego Rosji i ich przejawów w praktyce*, Warszawa 2014, s. 25.

¹⁴⁴ Rosjanie często dyskredytowali Polaków przedstawiając ich jako rufosobów, zob. A. Curanović, Sz. Kardaś, *Rosja w WikiLeaks...*, s. 122.

¹⁴⁵ P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji Rosyjskiej...*, s. 35–36.

guracyjne spotkanie odbyło się w Moskwie w listopadzie 2002 r., jednak ze względu na pogorszenie relacji polsko-rosyjskich wkrótce zaprzestała działalności,

- reaktywowanie Grupy w nowym składzie, które odbyło się w czerwcu 2008 r. Na fali polepszenia stosunków wznowiła ona swoje spotkania pod nazwą Komisji Do Spraw Trudnych, której jednym z głównych zadań jest wyjaśnienie sprawy Katynia i innych „trudnych kart wzajemnej historii”,
- powołana w maju 2009 r. przez prezydenta D. Miedwiediew Komisja przy Prezydencie Federacji Rosyjskiej do Przeciwdziałania Próbow Falszowania Historii na Szkodę Interesów Rosji, w skład której weszli przedstawiciele Ministerstwa Obrony, FSB, Dumy Państwowej, Rosyjskiej Akademii Nauk, organizacji pozarządowych oraz dziennikarze. Komisja miała (...) *zbierać i analizować informacje o fałszowaniu historycznych faktów i wydarzeń, mających na celu pomniejszenie międzynarodowego prestiżu Federacji Rosyjskiej*,
- zamieszczenie na stronie internetowej rosyjskiego MSZ osobnej rubryki „Historia II wojny światowej”, na której publikowane są dziesiątki tekstów propagujących rosyjską wizję tego konfliktu i potępiających wszelką krytykę ZSRR.

Istotną zasadą strategii rosyjskiej jest wynajdywanie „kontrzbodni” w odniesieniu do zbrodni popełnionych przez Rosjan na Polakach¹⁴⁶. Prowokacyjnotestujący charakter kontrzbodni ma za zadanie tworzyć korzystne dla interesów Rosji tło wydarzeń bieżących lub przykrywać aktualne istotne spory polityczne. Ewentualna ostra reakcja Polski ukazałaby nasz kraj za granicą jako uwikłany w niekończące się spory historyczne z Rosją, które (w tym ujęciu) stanowią główną treść relacji wzajemnych Moskwy i Warszawy. Wizja taka w pełni odpowiada potrzebom propagandowym Kremla¹⁴⁷.

Dla Rosji spory historyczne to proces definiowania, m.in. przy użyciu historii, nowej, postradzieckiej tożsamości FR, budowanie jej wokół idei mocarstwowej, odwołującej się do dokonań sowieckich. Dla Polski kontrowersje historyczne to kolejne pole emancypacji od byłego imperium¹⁴⁸.

Odszkodowania wojenne, sprawa katyńska, katastrofa w Smoleńsku, pomniki radzieckie w Polsce czy też rzeź wołyńska – to kolejne kwestie trudne w sferze społeczno-kulturowej. Do tego dochodzi stosunek polskich władz i społeczeństwa do konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. W celu osłabienia poparcia Polski dla Ukrainy Rosja stosuje zarówno zabiegi dezinformacyjne, jak i techniki manipulacyjne. Na przykład w marcu 2014 r. W. Putin jako przyczynę interwencji na Ukrainie podał niedotrzymanie podpisanych przez R. Sikorskiego, ustaleń gwarantujących Wiktorowi Janukowyczowi bezpieczeństwo. Ponadto prezydent Rosji stwierdził jednoznacznie, że aktywiści na Majdanie byli szkoleni w Polsce. Rosyjskie media informowały, że to Polacy stoją za przewrotem wojskowym na Ukrainie.

¹⁴⁶ Np. mit o kilkudziesięciu tysiącach jeńców sowieckich z 1920 r. „wymordowanych” rzekomo w polskich obozach jenieckich – swoisty anty-Katyn. Dla stworzenia przeciwwagi wobec zbrodni katyńskiej przywołuje się bardzo odległą historię oblężenia Smoleńska przez wojska polsko-litewsko-zaporoskie z lat 1609–1611 i związane z tym straty ludnościowe miasta i jego garnizonu, nie wspominając oczywiście o fakcie rosyjskiego oblężenia Smoleńska w 1502 r. ani zbrojnego oderwania go od Litwy w 1514 r., zob. tamże, s. 35.

¹⁴⁷ W trakcie EURO 2012 kibice rosyjscy biją ochronę na meczu we Wrocławiu, a na meczu z Polską w Warszawie wywieszają wielką sektorówkę z podobizną D. Pożarskiego z mieczem, liderem antypolskiego powstania w Rosji. Dochodzi do bójki na ulicach miasta, o którą rosyjskie władze oskarżają Polaków i domagają się wyjaśnień na szczeblu ministerialnym. Polskie władze zgadzają się z wersją rosyjską i potępiają zachowanie polskich kibiców.

¹⁴⁸ K. Pełczyńska-Nałęcz, *Stosunki polityczne między Polską a Rosją...*, s. 30.

Polityka informacyjna

W dzisiejszym bardzo medialnym świecie państwa posiadają potężne narzędzia informacyjne. Sztuka rzetelnego informowania, ale też uprawiania rozsądnej propagandy, a także sztuka manipulacji i dezinformacji może porywać tłumy. Kampanie informacyjne i propagandowe, ochronę własnych informacji niejawnych, kradzież tajemnic przeciwnika, ataki na sieci komputerowe prowadzi się zarówno w czasie wojny, jak i pokoju.

Rosyjska strategia działań informacyjnych wobec Polski jest bardzo wyrafinowana. Służy do podważania wiarygodności Polski w oczach światowej opinii publicznej, jednocześnie prowadzi lobbing, usilnie budując przyczółki swego wpływu w Polsce, a także oferuje „marchewkę” w postaci pozytywnych ofert współpracy. Działania te są realizowane za pomocą licznych projektów politycznych, organizacyjnych i finansowych wspieranych przez władze¹⁴⁹.

Jednym z aspektów wojny informacyjnej prowadzonej przez Federację Rosyjską jest próba kształtowania prorosyjskich oraz antyukraińskich poglądów wśród polskiej opinii publicznej za pośrednictwem internetowych blogów, portali i serwisów informacyjnych. W tym celu są wykorzystywane osoby, które można zaliczyć do następujących grup:

- działające na zlecenie i opłacane za wykonaną pracę, tj. zamieszczanie wpisów ukazujących odpowiednie osoby i wydarzenia w pozytywnym świetle, wykorzystując do tego, wybrane i przywołane w odpowiednim kontekście zmodyfikowane fakty,
- tzw. *useful idiots*, czyli osoby prowadzące profile na portalach społecznościowych lub blogi osobiste, na których są zamieszczane „pożądane” teksty, a także inne osoby inspirowane do powielania dezinformacji.

„Pożądane” informacje i komentarze pisane są według podobnego szablonu, zwykle mają obszerną treść i są wysoko oceniane przez innych „użytkowników”. Opinie niezgodne ze zleconą treścią są źle oceniane przez kolejnych „dyskutantów”. Wpisy w znacznym stopniu są kopią poprzednich, zamieszczanych na innych portalach, często w niewielkim, sekundowym odstępie czasu¹⁵⁰.

Jako metodę oddziaływania propagandowego wykorzystuje się także dezinformację¹⁵¹, rozpowszechnianą zazwyczaj przez mass media w celu ukształtowania opinii publicznej na jakiś temat¹⁵². Rosja konsekwentnie prowadzi grę polegającą na dzieleniu polskiego społeczeństwa, wiedząc, że Polacy skonfliktują się między sobą, kłócąc się o sojusz z USA, o gaz łupkowy, o politykę wobec Ukrainy.

Pod koniec października 2014 r. Centrum Analiz Politycznych (CAP) w Moskwie opublikowało analizę pt. *Rosyjska soft Power* (zwaną doktryną Gierasimowa). Choć nie jest to dokument państwowy i CAP jest jedynie think tankiem państwowej agencji informacyjnej TASS, publikacja ta pozwala poznać rozumienie *soft power* w Rosji i cel, jaki chce osiągnąć w świecie zachodnim. Zgodnie z tym dokumentem *soft power*

¹⁴⁹ Szerzej o rosyjskim oddziaływaniu informacyjnym, zob. *Zarys koncepcyjnych i organizacyjnych założeń oddziaływania informacyjnego Rosji...*, s. 1 i nast.

¹⁵⁰ Więcej: *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2014 r.*

¹⁵¹ A. Podolski, *Dezinformacja – dziedzictwo KGB*, „Życie” 1996, nr 27, s. 6.

¹⁵² Również „kontrolowane przecieki” były wykorzystywane do walki politycznej w systemie komunistycznym. Kto i na ile skorzystał z tego, że informacja wyciekła? Jeśli skorzystał odbiorca informacji, to znaczy, że była prawdziwa, jeśli nadawca – znaczy, że była fałszywa, zob. K. Mrozwicz, *Twarz szpiega*, „Polityka” 1996, nr 2, s. 3–6.

Rosji jest przede wszystkim rozumiana jako propaganda polityki zagranicznej mająca na celu wpływanie na opinię publiczną i organizacje oraz wpływanie na polityczne i ekonomiczne elity na Zachodzie, zgodne z interesami polityki zagranicznej Rosji. Doktryna Gierasimowa postrzega wojnę informacyjną zarówno jako niewojskowy, jak i wojskowy środek, co oznacza, że psychologiczne operacje są używane i w czasie pokoju (podczas kryzysów) i w czasie wojny. Według Giennadija Gierasimowa „reguły wojny” w dzisiejszym świecie zmieniły się fundamentalnie. W osiąganiu politycznych i strategicznych celów znacznie wzrosła rola środków niewojzkowych, jak np. stosowanie politycznej i dyplomatycznej presji, ekonomiczne sankcje i blokady, wymiana polityczno-wojskowych elit, wprowadzanie gospodarki państwa na tory wojenne, tworzenie politycznej opozycji. W określonych sytuacjach niewojzkowe metody mogą być nawet bardziej skuteczne niż karabiny¹⁵³.

Przykładem instrumentu informacyjnego, wykorzystywanego przez Rosję w celu przeforsowania projektu Nord Stream była m.in. propagandowa izolacja Polski jako kraju „historycznie motywowanej rusofobii” i oskarżanie o „niską” chęć osiągnięcia zysku z tranzytu rosyjskiego gazu oraz wskazywanie, że stabilność dostaw do Niemiec nie może zależeć od „niewiarygodnych i niestabilnych państw tranzytowych” – tzn. Ukrainy i Białorusi. Nord Stream był ukazywany jako trasa przesyłu gazu pozbawiona ryzyka politycznego płynącego z państw tranzytowych. Rosyjsko-ukraiński kryzys gazowy z 2009 r. silnie uwiarygodnił tę ostatnią tezę¹⁵⁴.

Gdy w grę wchodzi spór między cywilizacją Zachodu a Orientu, polska racja stanu nakazuje wybrać Zachód. Część opinii publicznej ma jednak problem z zajęciem stanowiska w tej sprawie. To z jednej strony rezultat celowych działań informacyjnych Rosji, z drugiej zaś wynik zaniechań rządu w neutralizowaniu uderzeń dezinformacyjnych.

Współpraca kulturalna

Oddziaływania kulturowe, tj. kultura, język i nauka, mogą stać się najbardziej przydatnymi instrumentami służącymi utrzymaniu imperium¹⁵⁵. Proces dyfuzji kulturowej, czyli przenoszenia elementów kulturowych z jednego społeczeństwa na drugie, może przebiegać na trzy sposoby: drogą świadomie prowadzonej, planowej działalności danego kraju, nastawionej na przenoszenie jego wzorów i wpływów na teren innych społeczeństw; drogą świadomego, planowego przejmowania i zapożyczania przez dany kraj z własnej inicjatywy wzorców i wpływów od innych; drogą spontanicznego przenikania wzorów i wpływów w wyniku szeroko rozbudowanej współpracy, wymiany i kontaktów wszelkiego rodzaju między państwami i społeczeństwami¹⁵⁶.

W fazie trudnych relacji (po 2004 r.), w dziedzinie społeczno-kulturalnej powoli odradza się współpraca rosyjsko-polska. Wymiana młodzieży i współpraca w dziedzinie edukacji¹⁵⁷, praca Komisji do spraw doskonalenia podręczników szkolnych do historii,

¹⁵³ A. Rybczyński, *Doktryna Gierasimowa* [online], <http://www.panstwo.net/3702-doktryna-gierasimowa>, [dostęp: 30 VI 2015].

¹⁵⁴ P. Żurawski vel Grajewski, *Strategia Federacji Rosyjskiej...*, s. 19.

¹⁵⁵ J.M. Tortosa, *Polityka językowa a języki mniejszości. Od Wieży Babel do Daru Języków*, Warszawa 1986, s. 82–83.

¹⁵⁶ Dwa pierwsze przypadki to transfer zarządzania, zob. J. K. Solarz, *Narodowe style zarządzania, mity czy fakty*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1984, s. 20–21.

¹⁵⁷ Gazprom fundował nawet stypendia dla najlepszych uczestników studiów doktoranckich Uniwersytetu Warszawskiego, zob. A. Bazak, *Stypendia dla UW od Gazpromu i Rosji* [online], <http://www4.rp.pl/artykul/627307-Stypendia-dla-UW-od-Gazpromu-i-Rosji.html> [dostęp: 12 III 2015].

geografii i literatury czy też konsultacje i wymiana między służbami archiwalnymi obu państw, to tylko niektóre przykłady dobrych relacji. Rozwijana jest jednocześnie współpraca w dziedzinie turystyki, sportu i kultury fizycznej. Strukturą zapewniającą rozwój kontaktów między regionami jest Polsko-Rosyjskie Forum Dialogu Obywatelskiego i Forum Regionów. Grupa do Spraw Trudnych zajmuje się, jak już wspomniano, sprawami wynikającymi z historii stosunków polsko-rosyjskich. Obiektywna ocena wydarzeń wynikających ze wspólnej historii Polski i Rosji umożliwia wolną od uprzedzeń interpretację poszczególnych, również tragicznych kart istnienia obu państw¹⁵⁸.

Prezydent Rosji D. Miedwiediew podpisał w 2011 r. dekret o utworzeniu fundacji Centrum Rosyjsko-Polskiego Dialogu i Porozumienia, która będzie partnerem Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia powołanego do życia w Polsce. Fundacja rozpoczęła działalność 1 stycznia 2012 r. Celem działania Centrów ma być m.in. inicjowanie, wspieranie i podejmowanie działań na rzecz dialogu i porozumienia pomiędzy Rosją i Polską. Centra mają prowadzić badania naukowe i działalność wydawniczą, upowszechniać wiedzę o stosunkach polsko-rosyjskich, historii, kulturze i dziedzictwie obu narodów. D. Miedwiediew podkreślił, że (...) *fundacja tworzona jest w celu rozszerzenia współpracy humanitarnej między Rosją i Polską w sferze kultury, nauki i edukacji*¹⁵⁹.

Relacje polsko-rosyjskie w sferze kulturalnej zmieniały się na lepsze po wyborach parlamentarnych w Polsce w 2007 r. Świadczy o tym m.in. fakt, że w czasie wizyty w Moskwie (8 lutego 2008 r.) Donald Tusk zapowiedział reaktywowanie festiwalu muzyki rosyjskiej w Zielonej Górze (był on organizowany w latach 2008–2013), który nawiązywał do festiwalu piosenki radzieckiej, odbywającego się w tym samym mieście w latach 1965–1989. Przykładem wyraźnego ocieplenia były również plany przeprowadzenia Roku Rosji w Polsce i Roku Polski w Rosji, którym miał być rok 2015. Inicjatywa była przez długi czas podtrzymywana, mimo agresji Rosji wobec Ukrainy. Została odwołana dopiero w sierpniu 2014 r. w wyniku protestów i presji opinii publicznej¹⁶⁰.

W stosunkach polsko-rosyjskich coraz większą rolę zaczyna odgrywać czynnik religijny, który przejawia się w sferze stereotypów i historycznych uprzedzeń, wpływających na postrzeganie relacji w kontekście konfrontacji cywilizacyjnej Zachodu i prawosławnej Rosji. Czynnik ten służy też jako dodatkowy kanał dyplomatyczny, wspierający inicjatywy rządu na forum międzynarodowym, a także do wytyczania stref wpływów cywilizacyjnych Rosji¹⁶¹, czego potwierdzeniem była m.in. wizyta Patriarchy Moskwy i Całej Rusi Cyryla w Polsce w sierpniu 2012 r. czy też spotkanie w Kaliningradzie (16–17 listopada 2013 r.) patriarchy Cyryla z byłym ministrem spraw zagranicznych Polski, Adamem Rotfeldem, pełniącym funkcję współprzewodniczącego polsko-rosyjskiej Grupy do Spraw Trudnych. Patriarcha Cyryl przebywał w Kaliningradzie z roboczą wizytą. Z kolei A. Rotfeld uczestniczył tam w posiedzeniu Grupy do Spraw Trudnych. Brał też

¹⁵⁸ K. Pełczyńska-Nałęcz, *Stosunki polityczne między Polską a Rosją po 1990 roku...*, s. 670–686.

¹⁵⁹ Z inicjatywą utworzenia centrów wystąpiła Polsko-Rosyjska Grupa do Spraw Trudnych, powołana w styczniu 2002 r. Inicjatywę tę poparli premierzy Polski i Rosji, D. Tusk i W. Putin. W dniu 6 grudnia 2010 r., podczas wizyty prezydenta D. Miedwiediewa w Polsce, podpisano list intencyjny w sprawie powołania placówek [online], <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/powstalo-centrum-rosyjsko-polskiego-dialogu/t13pb>, [dostęp: 14 X 2011].

¹⁶⁰ Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego na swojej stronie internetowej poinformowało, że w związku z ogłoszoną 23 lipca 2014 r. decyzją Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, dotyczącą rezygnacji z planów przeprowadzenia Roku Polski w Rosji. Program Ministra „Rosja 2015 – Promesa” nie będzie realizowany, zob. <http://www.mkidn.gov.pl/pages/strona-glowna/finanse/programy-ministra/rosja-2015-ndash-promesa.php> [dostęp: 20 V 2015].

¹⁶¹ A. Curanović, *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010, s. 317, 330.

udział w II Polsko-Rosyjskim Kongresie Mediów. Należy podkreślić, że dyplomacja konfesyjna jest trwałym elementem budowania rosyjskiej *soft power*. Instrumentalizacja czynnika religijnego ma w Rosji długą tradycję, nadzór nad Rosyjską Cerkwią Prawosławną (centralną instytucją systemu konfesyjnego) sprawuje bowiem rosyjskie MSZ¹⁶².

Zapewne konflikt rosyjsko-ukraiński sprawił, że w 2014 r. służby rosyjskie po raz pierwszy na tak dużą skalę podjęły działania o charakterze konsolidacyjnym w odniesieniu do środowisk prorosyjskich w Polsce. Uruchomiono wszystkie, dodajmy – bardzo zróżnicowane pod względem politycznym i społecznym, grupy wpływu¹⁶³. Co ciekawe, opinie jawnie wspierające politykę Kremla pojawiały się także wielokrotnie w głównych mediach. Próby wpływania na opinie Polaków nie ograniczyły się jedynie do wspierania zaprzyjaźnionych ekspertów czy dziennikarzy. Na rynku medialnym pojawiła się także prokremlowska agencja prasowa Sputnik. Zaangażowała się ona dodatkowo we współpracę z legionowskim radiem Hobby, które na podstawie komercyjnej umowy nadaje audycje w języku polskim, ale produkowane w Rosji¹⁶⁴.

Aktywność rosyjskich służb specjalnych była szczególnie widoczna podczas kluczowych wydarzeń na Ukrainie. Dotyczyła ona przede wszystkim mediów społecznościowych, w których pojawiały się wpisy i opinie charakteryzujące się podobną konstrukcją. Komunikacja odbywająca się według jednego wzoru pozwoliła jednak na identyfikację wielu fikcyjnych kont (nieistniejących w świecie rzeczywistym użytkowników), które były wykorzystywane do koordynowanych akcji medialnych prowadzonych na internetowych forach, w działach opinii a także na Twitterze czy Facebooku.

Stosunki polsko-rosyjskie na płaszczyźnie kultury, zintensyfikowane w ostatnich latach, trzeba jednak zdecydowanie ocenić jako przeważające w kierunku promocji Rosji. Liczba instytutów promujących język i kulturę Rosji w Polsce jest niewspółmierna do polskich placówek w Federacji Rosyjskiej. Dysproporcja nie wynika tylko z mniejszych nakładów finansowych, lecz także z braku ułatwień ze strony Rosji. O zwrocie mienia zagrabionego przez Armię Czerwoną podczas II wojny światowej raczej nie może być mowy. Za to Polacy mają okazję corocznego wysłuchania Chóru Aleksandrowa. Współpraca w dziedzinie kinematografii jest możliwa tylko przy przyjęciu rosyjskiej optyki na historię XX wieku. Wymiana młodzieży również odbywa się w niesatysfakcjonującym wymiarze, głównie z powodu braku ułatwień ze strony rosyjskiej. Mimo to płaszczyzna kulturowa w relacjach polsko-rosyjskich jest i tak najmniej konfliktowa, nie pozbawiona jednak wielu tarć.

3. Podsumowanie

Analiza relacji polsko-rosyjskich w latach 1992–2014 została przeprowadzona z podziałem na dwie fazy (postimperialną i trudnych relacji) oraz w czterech sferach – politycznej, gospodarczej, militarnej oraz społeczno-kulturowej. Takie ujęcie problemu umożliwiło uchwycenie specyfiki powiązań oraz pokazanie dynamiki stosunków polsko-rosyjskich.

Jeszcze w latach 1989–1991 **relacje miały charakter imperialny**. ZSRR w dalszym ciągu dążył do utrzymania kontroli nad poszczególnymi sferami funkcjono-

¹⁶² Charakterystyka rosyjskiej „dyplomacji konfesyjnej”, zob. tamże, s. 218–221.

¹⁶³ O aktywności rosyjskich agentów wpływu świadczy fakt, że po 10 kwietnia 2010 r. w przestrzeni medialnej otwarcie forsowano rosyjskie interesy, zob. A. Zybortowicz, *Pociąg do Polski. Polska do pociągu*, Warszawa 2011, s. 308–309.

¹⁶⁴ Wystarczy wspomnieć, że działalność (komercyjna) na rzecz stacji połączyła osoby o tak zróżnicowanych poglądach jak A. Zawisza (skrajna prawica), P. Fogler (prominentny działacz PO) czy A. Wolk-Laniewska (dziennikarka tygodnika „NIE”), zob. M. Sankowski, *ABW: Rosyjski wywiad...*, [dostęp: 18 V 2015].

wania państwa polskiego, a istniejące struktury imperialne (UW, RWPG) umożliwiały radziecką dominację. Do 1992 r. rozwiązano partie komunistyczne, struktury imperialne oraz ustała formalna penetracja ideologiczna, polityczna, wojskowa i gospodarcza.

Sternicy kremłowski określiли na nowo zasady stosunków z państwami rozpadającego się bloku wschodniego. Doktrynę Breżniewa zastąpiła doktryna Falina-Kwicińskiego¹⁶⁵, sformułowana pod koniec istnienia ZSRR (J. Kwiciński był wiceministrem spraw zagranicznych, a W. Falin ostatnim ambasadorem ZSRR w RFN), która zakładała, że militarna kontrola nad Europą Środkowo-Wschodnią zostanie zastąpiona kontrolą (monopolizacją) dostaw żywciodajnych dla każdej gospodarki towarów – ropy i gazu. Rosja zaczęła otwarcie wykorzystywać narzędzia gospodarcze nie tylko dla zysku finansowego, lecz przede wszystkim do celów politycznych.

Po rozwiązaniu ZSRR rozpoczęła się **faza postimperialna**, która trwała do przyjęcia Polski do struktur NATO. W tym czasie bezpośrednie kontakty formalne na szczeblu partyjnym zostały zastąpione kontaktami na szczeblu rządowym oraz nastąpił wzrost znaczenia nieformalnych powiązań o charakterze towarzysko-agenturalnym.

W tej fazie Rosja używała kombinacji starych i nowych metod. Z pewnością zauważalny był brak formalnych i bezpośrednich mechanizmów sterujących, które wcześniej odgrywały rolę integracyjną. Mechanizmy penetracji militarnej bezpośredniej również uległy przerwaniu w momencie wyjścia wojsk radzieckich z Polski (17 września 1993 r.). Powoli zwiększa się znaczenie nieformalnych mechanizmów penetracyjnych, charakterystycznych dla relacji okresu międzywojennego. Następowo kurczenie się radzieckiej strefy wpływów, a stopniowe spłykanie penetracji to skutek cofnięcia się radzieckiego regulatora. Po rozpadzie struktur władzy i koordynacji rolę sterowniczą przejmują struktury wpływu i lojalności¹⁶⁶. W tej fazie w Moskwie nastąpiła redefinicja nie tylko postrzegania, wizerunku, koncepcji polityki zagranicznej, lecz przede wszystkim używanych metod i narzędzi wpływu na bieżące wydarzenia w Polsce. Relacje postimperialne były nieakceptowane, niechciane oraz niepożądane przez znaczną część polskich elit i społeczeństwa.

Po wejściu Polski do NATO penetracja rosyjska osłabła. W dalszym ciągu trwał proces uzewnętrznienia się bodźca wewnętrznego¹⁶⁷ oraz powolna transformacja mechanizmów penetracyjnych w kierunku wpływu zewnętrznego.

Przechodzenie od fazy postimperialnej do następnej było płynne i rozciągnęło się w czasie – od momentu wyboru W. Putina na prezydenta¹⁶⁸ do wejścia Polski do UE. Po okresie fali negatywnych wydarzeń pod koniec lat 90. XX w. i początku nowego wieku doszło do nieznacznej poprawy w stosunkach dwustronnych, przede wszystkim dzięki aktywnemu zaangażowaniu się Rosji we współpracę z USA po wydarzeniach z 11 września 2001 r. Jednak, gdy Polska poparła „kolorowe rewolucje” w Gruzji i na Ukrainie, to Rosja natychmiast zareagowała i „ochłodziła” wzajemne stosunki¹⁶⁹. Relacje zmieniały się wraz ze zmianą sytuacji geopolitycznej.

¹⁶⁵ M. Staniszewski, *Rosja – najgroźniejszy kraj na świecie*, „Do Rzeczy” [online], 6 sierpnia 2013 r., <http://dorzeczy.pl/id,1236/Rosja-najgrozniejszy-kraj-na-swiecie.html> [dostęp: 6 VIII 2013].

¹⁶⁶ S. Weremiuk, *Przydatność teorii penetracji do analizy dominacji rosyjskiej w Europie Wschodniej po rozpadzie ZSRR – zarys problemu*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2014, nr 12, s. 57–61.

¹⁶⁷ Z.J. Pietraś, *Adaptacyjność spenetrowanych systemów politycznych*, Lublin 1990, s. 28.

¹⁶⁸ W. Putin 26 marca 2000 r. został wybrany na prezydenta Rosji po raz pierwszy, a 14 marca 2004 r. po raz drugi. Urząd prezydenta pełnił do 7 maja 2008 r., 8 maja 2008 r. bowiem objął urząd premiera. W dniu 4 marca 2012 r. został po raz trzeci wybrany na prezydenta Federacji Rosyjskiej.

¹⁶⁹ Wymownymi gestami obrazującymi pogorszenie się stosunków dwustronnych były zastąpienie w Rosji w grudniu 2004 r. rocznicy rewolucji bolszewickiej 7 listopada 1917 r. świętem 4 listopada na cześć wyrzucenia z Moskwy polskiego garnizonu w 1612 r., a także wszczęcie przez Instytut Pamięci Narodowej śledztwa w sprawie mordu katyńskiego w dniu 30 listopada 2004 r.

W fazie trudnych relacji lat 2004–2014 zaczynają dominować tradycyjne mechanizmy wpływu: nieformalne działania o charakterze agenturalnym, groźby ekonomiczne, embargo, polityka odstraszenia polegająca na torpedowaniu pomysłów na tarczę antyrakietową NATO i rozmieszczenie wojsk amerykańskich. Propaganda przemienia się w wojnę informacyjną, wzrasta rola ambasady jako struktury wpływu.

Okres podmiotowości polskiej polityki zewnętrznej w relacjach z Rosją rozpoczął się po wejściu Polski do UE (lata 2004–2010). Wtedy to Rosja uświadomiła sobie, że Polska jest w stanie wpływać na ostateczne decyzje podejmowane przez Brukselę, które nie są korzystne dla interesów rosyjskich (np. wspólna polityka energetyczna). Konkluzje te oraz inicjatywa prezydenta L. Kaczyńskiego w czasie wojny rosyjsko-gruzińskiej zmusiły Kreml do zmiany strategii politycznej nie tylko wobec Polski, lecz także wobec pozostałych nowych członków UE. Zmiana strategii polegała m.in. na zastosowaniu wobec tych państw podziału na „dobrych” (Węgry, Czechy, Słowacja) i „złych” (Polska, kraje bałtyckie), co miało utrudniać wypracowywanie przez nie jednolitych stanowisk na forum unijnym w obszarach pozostających w priorytetowym zainteresowaniu Rosji – polityka wschodnia, energetyka (Nord Stream, Możejki, rurociąg Odessa–Brody, łupki), bezpieczeństwo (tarcza antyrakietowa).

Po 2005 r. stosunki polsko-rosyjskie uległy ochłodzeniu¹⁷⁰. W tej fazie Kreml często sięgał po groźby ekonomiczne oraz politykę odstraszenia. Po kontrolach sanitarnych w polskich zakładach mięsnych i tak wprowadzono embargo. Odbyły się też pierwsze manewry wojskowe. Pogłębiły się również zależności od dostaw surowców energetycznych.

Okres wzmożonych relacji bilateralnych rozpoczął się po katastrofie smoleńskiej i trwał do momentu wybuchu konfliktu na Ukrainie. Charakteryzował się intensywnymi kontaktami dwustronnymi na różnych szczeblach państwowych. Były to poprawne relacje, jednak o charakterze asymetrycznym. Ocieplenie stosunków rozpoczęło się od wizyty premiera D. Tuska w Moskwie na początku 2008 r.

W fazie trudnych relacji nastąpił wzrost kontaktów na wszystkich szczeblach – od oficjalnych wizyt po spotkania doraźne, np. wizyta członków Państwowej Komisji Wyborczej w Moskwie, a także zacieśnianie więzów energetycznych i gospodarczych (podpisanie umowy jamalskiej). Uwieńczeniem tych relacji było podpisanie w grudniu 2013 r. „Programu 2020 w relacjach polsko-rosyjskich”.

Po fiasku szczytu w Wilnie dotyczącego Partnerstwa Wschodniego oraz wybuchu ukraińskiego EuroMajdanu, który spotkał się z poparciem nie tylko społeczeństwa polskiego, lecz także czołowych polityków, Rosja natychmiast „zamroziła” stosunki z Polską, a później stosowała pełną gamę środków dyplomatycznych, narzędzi ekonomicznych, informacyjnych oraz gróźb militarnych w celu „ukarania” Polski za poparcie ukraińskich dążeń. Ten moment można uznać za **początek fazy ograniczonych kontaktów międzypaństwowych**.

Podsumowując, należy podkreślić, że jeden bardzo ważny aspekt relacji polsko-rosyjskich pozostał niezmienny – duża zależność Polski od dostaw rosyjskich surowców energetycznych: gazu i ropy naftowej. Ta zależność znacznie wzrosła w ciągu ostatnich 10 lat. W pozostałych sferach zależność przechodziła ewolucję – od dominacji i kontroli przez zależności postimperialne, funkcjonujące ze względu na pewną ciągłość instytucjonalną oraz osobową, do relacji trudnych o charakterze asymetrycznym.

Po wejściu Polski do struktur NATO i UE Polska nie jest już tylko przedmiotem działań rosyjskich, polska polityka w stosunku do Rosji nosi znamiona podmiotowości,

¹⁷⁰ Niektórzy badacze określają to mianem arktycznego klimatu w relacjach dwustronnych, zob. M. Sabat, *Stosunki polsko-rosyjskie...*, s. 122, 127.

widocznej szczególnie po zakończeniu procesu akcesyjnego do UE. Jednak „odwilż” w stosunkach amerykańsko-rosyjskich, polityka kanclerza G. Schroedera oraz pewna uległość ze strony rządu polskiego spowodowały, że zależność Polski od Rosji ponownie wzrosła. Konflikt rosyjsko-ukraiński ujawnił nowe zagrożenia dla bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego Rzeczypospolitej, nie czyniąc relacji polsko-rosyjskich łatwiejszymi, a wręcz odwrotnie.

Polityka Rosji wobec Polski, z pewnością wymaga prowadzenia dalszych badań. Proponowane postulaty badawcze mogłyby dotyczyć pogłębienia analizy na temat działań rosyjskich służb specjalnych i ich wpływu na bieżące wydarzenia, a także identyfikacji mechanizmów realizacji rzeczywistych interesów Rosji w Polsce.

Abstrakt

Artykuł omawia stosunki polsko-rosyjskie w ostatnim ćwierćwieczu. Opracowanie zawiera specyficzne ujęcie badawcze problemu przez pokazanie zjawisk i procesów dotychczas rzadko przedstawianych w ten sposób. Autor proponuje analizę relacji polsko-rosyjskich w dwóch fazach: postimperialnej (1992–1999) oraz trudnych relacji (2004–2014) oraz w czterech sferach – politycznej, gospodarczej, militarnej oraz społeczno-kulturowej, ze szczególnym uwzględnieniem ewolucji mechanizmów, która pozwoli uchwycić dynamikę wzajemnych stosunków oraz specyfikę powiązań. Nie jest to całościowa analiza relacji, przede wszystkim ze względu na brak dostępu do archiwów. Autor postarał się przyjrzeć kilku kwestiom, które uznał za najważniejsze dla zrozumienia, jak bardzo są skomplikowane relacje polsko-rosyjskie, które nie przypominają żadnych innych. Ich wyjątkowość została uwidoczniła tuż po katastrofie smoleńskiej.

Gdzie tkwi istota relacji polsko-rosyjskich? Czy są one wyłącznie rezultatem historycznych uwarunkowań, czy też realnych sprzeczności interesów? Po pierwsze naiwnością jest sądzić, że po upadku ZSRR więzy zależności Polski od Rosji zostały przerwane. Po drugie Polska jest przedmiotem, a Rosja podmiotem gry politycznej – w rozumieniu obiektu zainteresowania prowadzonych przez Federację działań. W stosunkach pomiędzy Polską a Rosją mamy do więc czynienia z asymetrią relacji. Autor założył, że do momentu wejścia Polski do NATO relacje polsko-rosyjskie były oparte głównie na nieformalnych mechanizmach penetracyjnych oraz formalnych zależnościach gospodarczych, a po przejęciu władzy przez W. Putina zaczynają kształtować się nowe relacje, których specyfiką jest asymetria, a które określa się jako trudne.

Stosunki polsko-rosyjskie były i są trudne. Specyfika relacji wynika przede wszystkim z sytuacji geostrategicznej, niezmiennych celów Rosji i sprzeczności interesów strategicznych, ale także z położenia Polski i jej przynależności do struktur zachodnich. W interesie Rosji leży utrzymanie wpływów w Polsce przy wykorzystaniu kombinacji instrumentów politycznych, ekonomicznych, militarnych, społeczno-kulturowych i innych, będących w dyspozycji mocarstwa. Wzrost potęgi Rosji może zagrozić Polsce i państwom Europy Środkowej.

Słowa kluczowe: trudne relacje, asymetria, Rosja, Polska.

Abstract

The article describes Polish–Russian relations in the period of the last 25 years. It is based on a scientific attitude to the problem, showing phenomena and processes so far barely approached in this way. The author suggests two-phase analysis of the Polish–Russian relations: post-imperial period (1992–1999) and difficult relations (2004–2014). What is more, the analysis is carried out within political, economic, military and socio-cultural areas, with special emphasis on evolution of the mechanisms allowing us to understand the dynamics of inter-relations of the two countries and their specific character. It is not, however, a complex analysis of the subject matter – mainly because of inaccessibility of the archives. The author tries to study a few chosen issues he considers most important for understanding how complicated the Polish–Russian relations are. The relations are unique because of their nature, which can be clearly seen after the Smolensk crash.

Where does the essence of the Polish–Russian relations lay? Is it only the result of historic impact, or maybe the real conflict of interests as well? First of all, it would be naive to think that the Polish subjection to Russia was cut off after the collapse of the Soviet Union. Secondly, within the scope of activities being taken by Russia – Poland is the subject, whereas Russia is the object of this political strife. Hence the relations between Poland and Russia can be described as asymmetrical. The author assumes that in the pre-NATO period the Polish–Russian relations were based mainly on informal penetrative mechanisms and formal economic dependences, but after W. Putin's rise to power new relations started to prevail – the ones based on asymmetry, and hence referred to as difficult.

Polish–Russian relations have always been difficult. It is mainly because of the geostrategic situation, unchangeable Russian goals and the conflict of strategic interests, but also because of the geopolitical location of Poland as well as its membership in different western organisations. Russia strives to keep its influences in Poland with the use of numerous political, economic, military, socio-cultural and other instruments that the country can use. The rise of the Russian power may endanger Poland and other countries of the Central Europe.

Keywords: difficult relations, asymmetry, Russia, Poland.